

INHOUD

Editoriaal	2
Kroniek der zittingen	4
Persoverzicht Nederlandstalige pers : 28 april t.e.m. 12 mei 2001	11
Persoverzicht Franstalige pers : 26 april t.e.m. 8 mei 2001	12
Een interview met Rwanda-experte Alison Desforges	15
Interview : De Sisyphus van de "1000 collines"	20
Beschuldigd van oorlogsmisdaden	22
De Rwandese wet van 30 augustus 1996 : een rechtspraak die niet tekort is geschoten ...	25

Editoriaal

Dansen op de slappe koord

Bij het verschijnen van dit Bulletin, zal het assisenproces in Brussel bijna afgelopen zijn. Willens nillens zal een nieuw steentje gelegd worden in het mozaïek van de universele rechtsmacht. Een stapje dichterbij naar een justitie, een gerechtigheid die zich op verschillende plaatsen voltrekt.

Het is een moeilijke oefening, die veel vragen oproept en gepaard gaat met heftige emoties. Het is dansen op de slappe koord.

Zes weken na aanvang blijft dit proces voor een groot aantal Belgen een ver-van-mijn-bed show. Dit blijkt duidelijk uit de toon van sommige vragen.

Bijvoorbeeld. “Zijn het Rwandese zusters die terecht staan? Ik dacht dat het Belgische waren.” Of: is dit proces niet een zuivere vorm van kolonialisme, *en zouden we er daarom niet beter vanaf blijven?* Of: wordt hier niet een historisch proces uit schuldgevoel ten tonele gevoerd, *en zouden we er daarom niet beter vanaf blijven?* Of: zou Vlaanderen niet beter eerst in het reine komen met zijn eigen verleden? Of: zouden we niet beter eerst het proces Lumumba voeren?

Maar wat belet Afrikaanse staten en hun burgers (buiten scheef getrokken machtsverhoudingen) om zich (ooit) over enkele van bovenstaande vragen te buigen? Ook zij kunnen het proces Lumumba voeren, of de historische rol van België in Rwanda in de weegschaal gooien. Of is het nu net dat wat ons angst aanjaagt?

Wordt het geen tijd dat we de Afrikaanse medemens, als medemens zien, en niet als een of andere onschuldige die we op paternalistische manier de hand boven het hoofd moeten houden? Vanwaar komt dat stereoptiepe beeld van het spontane, barbaarse natuurgeweld? Getuigt dit nu net niet van neo-kolonialisme?

Want laat ons duidelijk zijn, het zijn Rwandese militairen en burgers die hun medeburgers hebben gedood, vermoord, in de steek gelaten. Het zijn Rwandese politici en Rwandese intellectuelen die de genocide zorgvuldig en langdurig hebben gepland en die het mechanisme hebben in gang gezet.

Het vergt in elk geval geduld, veel geduld om mensen, Rwandezen en Belgen, het begrip universele rechtsmacht uit te leggen.

Het helpt om het voorbeeld aan te halen van die ene genocide die in ons eigen cultureel geheugen gegrift staat. Dan begrijpen we beter dat oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid ons allemaal aanbelangen. Toen in 1933 Bernheim, een jood uit Silisië, aan de Volkerenbond de vreselijke en barbaarse praktijken van de Hitler-aanhangers tegen zijn volksgenoten aanklaagde, kreeg Goebbels die Duitsland vertegenwoordigde, het woord. “We zijn een soevereine staat: al wat dit individu u vertelt gaat u niet aan. We doen met onze socialisten, met onze pacifisten en met onze joden wat wij willen.

We hebben geen controle te ondergaan door de mensheid en door de Volkerenbond.”

Laat ons vandaag die controle door de mensheid wel uitoefenen. Al verdient elk van de bovenstaande vragen een grondig en weloverwogen antwoord, België is ondertussen al op weg een plaatsje te verdienen in de geschiedenis met een pioniersproces: een stap in de evolutie die een justitie nastreeft voor de gehele mensheid, Afrikaan, Aziaat, Noord en Zuid-Amerikaan, Arabier of Europeaan.

In dit Bulletin vindt u informatie over enkele van de niveaus die elkaar aanvullen. Puzzelstukjes die niet perfect in elkaar passen en vele lege plekken overlaten, maar toch bewijs leveren van een verdienstelijke poging om respect voor de mensheid op te wekken in het bewustzijn van de mensen. Alle mensen. Ook politieke leiders, intellectuelen, en gewone burgers. Want daar draait het uiteindelijk toch om.

Laat ons even optimistisch wezen. Tussn het moment dat Henri Dunant op het slagveld van Solferino de aanzet gaf tot wat uiteindelijk in 1949 tot de vier Conventies van Genève zou leiden en de grondslag van het humanitair recht zou vormen (*zie artikel Renaud Galand*), tot het assisenproces vandaag in België waar vier Rwandese burgers terechtstaan voor inbreuken op dat humanitair recht, is er een enorme evolutie geweest.

Er wordt dus gewerkt in België. En dat we onderweg op obstakels stuiten is onvermijdelijk. De mens is nu eenmaal een complex wezen. In zijn kroniek wijst Yves Cartuyvels (*zie artikel*) op al de vallen en valletjes waarin we kunnen trappen. Hij haalt Rousseau aan die zei dat we Goden nodig hebben om wetten aan de mensen te geven. Maar voorlopig zullen we het zelf moeten doen, met getuigenissen die tegenstrijdig zijn of lijken, met interculturele hinderpalen en taalbarrières, met juryleden die een zich een beeld moeten vormen over iets dat 6000 km van hun bed gebeurde. Alison Des Forges haalt aan dat het interessant zal zijn om achteraf met deze juryleden te praten (*zie artikel*). En diezelfde Alison Des Forges had ook even overwogen om tijdens haar getuigenis een vergelijking te maken de Belgische context en het Vlaams Blok. Iets wat ze uiteindelijk maar gelaten heeft omdat ze vond dat ze niet over

genoeg informatie hierover beschikte. Maar ook in dit land wordt dus aan haat-praat gedaan.

Stop de culturele melting-pot.

De utopie van de multi-culturele samenleving van die bende onverantwoordelijken die ons regeren, is gevaarlijk.

De integratie van grote groepen is onmogelijk, altijd en in alle gevallen.

Onze Belgische juryleden hoeven zich in gedachten zelfs niet naar Rwanda te verplaatsen om een aantal menselijke reacties te herkennen en te begrijpen.

Er wordt ook hard gewerkt in Rwanda (*zie artikel Daniel de Beer*). En ook daar is er kritiek. Vénéranda (*zie artikel Nicolas De Kuyssche*) die op uitnodiging van AsF het proces enkele weken volgde, spreekt over corruptie bij de Rwandese rechters. Ze denkt dat de gacaca die waarschijnlijk volgend voorjaar van start zal gaan, op bepaalde plaatsen niet zal werken omdat er geen rescapés meer over zijn. Ook in het Internationaal Rwanda Tribunaal te Arusha heeft Vénéranda niet veel vertrouwen, zoals vele van haar Rwandese medeburgers.

Daarom is het nodig om elke mogelijke manier te benutten om aan justitie te doen, om te blijven leren. Laat het ons het doen voor de rechtszoekenden, zoals Vénéranda. Laat het ons doen voor alle Rwandezers zo dat ook zij inzicht kunnen krijgen in wat er hen overkwam tijdens die onnoembare gebeurtenissen in 1994. Want zoals Rwandese collega-journalist zei: ik leer hier nog ontzettend veel bij. En laat het ons doen voor de mensheid, zodat we niet vergeten en onze verantwoordelijkheid als mens opnemen.

Of zoals Finkelkraut schreef: vergeten is gehoorzamen, vergeten is het moment verderzetten. Het verleden daarentegen, moet als een drenkeling bij de mouw vastgegrepen worden. De overledenen zijn zonder verweer en volledig overgeleverd aan onze goodwill.

Shaheda Ishaque

Kroniek der zittingen

Bespiegelingen omtrent enkele aspecten van de gerechtelijke waarheid

Het is al vier weken geleden dat het proces tegen de vier Rwandezes in Brussel werd geopend. Zij worden ervan beschuldigd, tussen april en mei 1994, meervoudige misdaden in Rwanda gepleegd te hebben. Al vier weken lang volgen expertgetuigen, getuigen à charge en à décharge elkaar op, om te trachten een Belgische jury opheldering te geven over misdaden die 7 jaar geleden, op duizenden kilometers van hier, werden gepleegd. Vier weken dat de gruwelijke daden weer in herinnering worden gebracht, dat personaliteiten worden ontleed en dat de verantwoordelijkheden van de verdachten worden besproken. Vier weken dat de meest uiteenlopende interpretaties met elkaar geconfronteerd worden in een allegaartje van verklaringen, waar uiteindelijk een “innerlijke overtuiging” uit moet voortkomen.

Een maand dus, dat de dossiers van Vincent Ntezimana, Alphonse Higaniro, zusters Gertrude en Marie-Kisito door de mangel worden gehaald. En na een maand zijn er weinig zekerheden of doorslaggevende elementen, maar wel enkele hardnekkige indrukken en enkele gedachtesporen - die niet per se nieuw zijn - waarvan het verloop van het proces het belang bevestigt.

1. Universele bevoegdheid en strafrechtspraak : betwistbare waarheden

Dat we terug moeten komen op de vraag van de universele bevoegdheid en van de geschiktheid om misdaden, die in Afrika werden gepleegd, in België te veroordelen, lijkt bijvoorbeeld, onvermijdelijk. Het contrast tussen een Belgisch assisenhof, met zijn protocol, zijn codes en zijn traditionele acteurs enerzijds, en de stoet van getuigen, anderzijds, die soms de avond ervoor van een andere sociale en culturele planeet zijn aangekomen, en die een andere taal spreken dan die van de audiëntie, kan alleen maar vragen oproepen. Op dezelfde wijze, kan het opwaarderen van de strafrechtspraak van het assisenhof, symbool van een straffende en belonende rechtspraak, om een crimineel conflict op te lossen, dat ook reparatie en wederopbouw met zich meebrengt, interpellieren

Een justitieprincipe, tussen “misleidend” neokolonialisme en “beschavend” humanisme, op de schaal van de menselijke gemeenschap.

Hoe moeten we dit principe van universele bevoegdheid beschouwen, dat vandaag toelaat om in België daden te berechten die elders zijn gepleegd, zonder dat er een verband bestaat met het land waar het recht wordt voltrokken ? Grote vooruitgang of boosaardige grap ? Dat het antwoord niet van tevoren wordt gegeven, komt waarschijnlijk doordat de dingen zelden zwart of wit zijn en dat elk systeem perverse elementen in zich draagt, zelfs de kiemen van zijn eigen mislukkingen. Of we nu voor het *status-quo* of voor de verandering kiezen, aan het kruisvuur van de critici kunnen we toch niet ontsnappen....

Zo, gaat het hier voor sommigen dus om *een nieuwe vorm van overheersing*, die zich achter het conformistisch laagje vernis van een nieuw humanisme, belichaamd door het handvest van de mensenrechten, verschuilt. Deze nieuwe vorm van overheersing gaat samen met een “universele” rechtspraak, waarvan de machten der aarde nog altijd blijven menen dat ze die, in naam van een Waarheid waarvan zij de natuurlijke dragers zijn, aan de zwakste kunnen opleggen. En het gaat hier immers om een Belgische rechtbank die de Rwandese burgers berecht. Het is onwaarschijnlijk dat het op een dag de beurt van de Rwandese rechtbanken zal zijn om, namens de universele rechtsprincipes, de Belgische, Europese, of Amerikaanse staatsburgers te berechten. Is er hier geen sprake van enige arrogantie of verblinding om zich als “rechtbank van de menselijke gemeenschap” voor te doen, zonder zichzelf te bevragen over de speciale belangen en waarden die zo’n een pretentie verbergt ? “Doen we, in naam van de mensenrechten, eigenlijk niet precies hetzelfde als wat de kolonisatie, in naam van de beschaving, heeft willen opleggen (met trouwens een matig resultaat wat de rechten betreft)”?, vraagt Joe Verhoeven zich af (professor internationaal recht aan de Katholieke Universiteit Leuven). Zijn de principes van een “rechtvaardige rechtspraak”, op het gebied van de keuze van de rechtbank, verenigbaar met het verschil in

culturen en de moeilijkheden om misdaden te berechten die in een door de rechters slecht gekende culturele, sociale en historische context werden gepleegd ?

Tegenover deze concessieloze aanklacht van een justitieprincipe, die het paard van Troje van een eenrichtings “neokolonialisme” zou worden, - de rechtspraak van de “blanken” neemt het over om de “zwarten” te bestraffen - ontbreekt het de aanhangers van een strafrechtspraak op de schaal van de menselijke gemeenschap echter ook niet aan argumenten. Tegenover de nostalgie van de Rechtstaat en zijn nationale juridische omheining, stellen de verdedigers van een universele rechtspraak dat de wereld verandert en dat ten tijde van de mondialisering en het “global village” we niet meer in termen van politieke autonomie van de Staten kunnen denken, noch kunnen steunen op het enige samenwerkingsprincipe tussen staten die er de tegenhanger van is. Ze hebben hier, volgens mij, drie serieuze argumenten die hun stelling ondersteunen :

1°) Het eerste argument is dat *de gebruiken en afbeeldingen van de Staat* in twee eeuwen tijd grondig gewijzigd zijn. De Staat is niet meer deze neutrale en onpartijdige “superstructuur”, geacht de belangenconflicten voor de hogere dienst van het enige Gemeenschappelijk Bezit te neutraliseren en te overstijgen. Dit beeld van de Staat, dat het beeld van het begin van de Moderne Staat was, en dat nog altijd voor het democratisch project geldt, is achterhaald. De Staat wordt vandaag de dag gezien als een geëngageerd medespeler en zijn instellingen weerspiegelen de categoriale spanningen, de culturele verschillen en de sociale machtsverhoudingen die de burgermaatschappij doorkruisen. Derhalve, wanneer de conflicten bilateraal worden, wanneer zij in staat zijn om op hun eigen instellingen, of op diegene die ze overheersen, terug te vallen, dan is de Staat niet noodzakelijk meer bij machte om deze rol van de “derde buitengesloten” te houden, die een rechtvaardige rechtspraak waarborgt. Met des te meer reden, wanneer het conflict de gemeenschappen binnen een Staat verscheurt, kunnen we de juiste afstand van een externe arbitrage besparen, die een rechtspraak waarborgt die zich niet laat beïnvloeden door de grillen van het “tussen zichzelf”, de partijdigheid, de wraak of de straffeloosheid ? Dit is dan het *principe van de derde*, zelf vrijwaarder van het ideaalbeeld van rechtspraak, dat vereist dat we de staatsrechter uitschakelen door toevlucht te nemen tot een externe actor waarvan we zeker zijn dat hij geen rechter in eigen zaak is. Is het in dit soort conflicten bovendien niet zo dat, dankzij deze

externe rechtsuitspraak de afstand tot de verdachten groter wordt en de slachtoffers erkend worden ? Is het niet dankzij dit afstand nemen dat wij er allen aan herinnerd worden, dat bepaalde daden beslist geen “details” van de geschiedenis zijn en dat hun reikwijdte ons allen aangaat ?

2°) Het tweede argument is een reactie op diegene die waarschuwen voor de chaos of het “kabaal”, die een “multilaterale” aanpak van de gerechtelijke processen riskeert te creëren en dat het nutteloos is de zin van de geschiedenis in een bepaalde vorm te willen vastzetten. Om te antwoorden op de tijdsruimtelijke veranderingen die de mondialisering *de facto* met zich meebrengt, is *de oprichting van supranationale juridische gebieden onvermijdelijk*, als we orde willen scheppen in de uitwisselingen die zich wereldwijd maken. En we hebben gemakkelijk spel hier te onderstrepen dat het ontstaan van een recht en een staatsrechtspraak twee eeuwen geleden ook niets meer was dan een poging om het spel van de economische en sociale uitwisselingen op de nieuwe geografische en identiteitsschaal van de Natie-Staat te organiseren en te regulariseren.

Verschillende debatten van vandaag over het principe van de universele bevoegdheid veel van diegene die in het Europa van de Verlichting, de progressieve vervanging van de lokale en categoriale rechtssystemen door de juridische eenheidsorde van de Verenigde Staten invoerden ? Kunnen we niet aanvoeren, dat tussen het concept van de “natie”, twee eeuwen geleden, en dat van de huidige “universele gemeenschap”, dat tussen het principe van de “natuurlijke rede” van de Verlichting en die van de huidige “universele bevoegdheid”, het verschil vooral een kwestie van rangorde is en dat de draad wel dezelfde is...

3°) Het derde argument, ten slotte, is een reactie op de kritieken steunend op het symbolische geweld van een “heersrechtspraak”. We moeten onderstrepen dat het hier om een inherent risico van “rechtspreken” gaat en dat, indien het perfecte droombeeld in de rechten een belangrijke regelende horizon van de juridische actie is, dan is de mythe van zijn mogelijke verwezenlijking een gevaarlijke utopie die tot machteloosheid veroordeeld wordt. Natuurlijk is de rechtspraak *in concreto* nooit “juist”, noch “egalitair”. Daarvoor, zei Rousseaux, “waren er Goden nodig geweest om de wetten aan de mensen te geven” (en om ze toe te passen, zouden we kunnen toevoegen). Maar dit geldt voor iedere rechtszaak. Een ander assisenproces (het Riga-proces), dat zich momenteel in België afspeelt, is daar een uitstekend voorbeeld van. Er is hier vooral sprake van een “klassenjustitie”, hetzij van

machtsspelletjes en gevechten van culturele en sociale overheersing... En aan diegene die denken dat de as van de interculturele overheersing bijzondere aandacht verdient, zouden we nog met goed recht vinnig kunnen antwoorden dat, met het verschijnen van de multiculturele samenlevingen die de groeiende migrantenstromen bevoordelen, het voortaan *zowel binnen als buiten de grenzen van de Staten* is dat het probleem van een “neokoloniale” rechtspraak zich stelt, in wanverhouding tot de justitiabelen...

Straffen op afstand of verzoenen ter plaatse : gekruiste blikken...

Er zijn ook diegene die zich zorgen maken over de ongeschiktheid van een Westers strafrechterlijk model met zijn eigen taal en decorum, om de justitiabelen te berechten die met andere culturele tradities worden gevoed. *Is deze ontmoeting wel mogelijk ?* Zij denken hierbij aan de ondervonden moeilijkheden, toen in de vorige eeuw getracht werd de Belgische of Franse wetboeken van strafrecht in Afrika of in Azië in te voeren... Als erfgenamen van Montesquieu, onderzoeken zij de mogelijkheid van een kunstmatige transplantatie van een bepaald rechtsmodel in contreien waar de zeden en de cultuur niet dezelfde geschiedenis delen. En het is waar dat het logge ritueel van een Belgisch assisenhof (een bijna overdreven erfenis van een pontificaal rechtsmodel met een vleugje theocratie), te ver kan lijken om verdachten te berechten en getuigen uit een andere wereld te verhoren. Sommige van deze getuigen lijken verward, of zelfs compleet verloren tegenover deze onbekende wetboeken waarvan ze de sleutels niet beheersen. Soms kan het assisenprotocol, met zijn formaliteiten en zijn cartesiaans rationalisme, compleet belachelijk lijken tegenover ingewikkelde waarheden, verschillend taalgebruik, of aarzelende houdingen die niet noodzakelijk passen in de mooie choreografie van het aangekondigde ritueel. Heeft deze rechtspraak van de ene, wel *zin voor de andere*? Bovendien, is dit hoofdzakelijk straffende assisengerecht, *een gerecht van lijden en beloning*. Dit gerecht is het zwaard van de justitie, justitie van het laatste oordeel die de knoop doorhakt en scheidt, en verliezers en winnaars, rug tegen rug, naar hun eigen kamp terugstuurt. Is dit echt wat een land nodig heeft op zoek naar verzoening en heropbouw ? Eerder dan *hier* de kledij van de universele handhaver van het recht aan te trekken, zou het niet beter zijn een justitie van sancties en verzoening *daar* op te bouwen?

Tegenover deze kritieken, voeren anderen - bij zeer ernstige gevallen - het belang aan van een uiterst geritualiseerde spraak, bestemd om inzetten of beperkingen met een statuut van categorische imperatieven te bepalen. Enerzijds, omdat verder dan

zijn instrumentale reikwijdte (een schuldige bestraffen, recidive voorkomen...), het strafrecht ook een symbolische dimensie heeft en dat de boodschap die hij via een speciale beslissing uit, op een breder publiek doelt. Het ritueel, zullen we dan zeggen, is de voorwaarde van het performatieve karakter van het vonnis en van de reikwijdte van de herinnering, die door de rechtspraak tot uiting wordt gebracht. Het is des te belangrijker dat de feiten ernstig zijn en dat de rechtsakte zich tot een universeler publiek richt. Enerzijds, omdat een zuivere en duidelijke rechtsakte voor de direct betrokken partijen de *eerste voorwaarde van de zelfoverwinning* en van de opening naar verzoening en heropbouw is. Met andere woorden in deze dubbele optiek, “het gerecht is geen postkantoor” (F. Ringelheim) en is het steeds minder naarmate hetgeen dat op het spel staat erger wordt... Vanaf dat moment, wanneer de waarden in kwestie de sterke staten van het collectief geweten treffen (of de schaal hier nu universeel is of niet), dan is het een spel met regels, met zijn omkaderingen en zijn rituelen, zijn markeringsen en zijn haltes, dat we nodig hebben... Voor de aanhangers van de “universele bevoegdheid”, houdt het symbolische van de gerechtelijke waarheid, met zijn wetboeken en zijn toga’s, zijn ficties en zijn valse schijn, een dubbel voordeel in : zij blijft de vrijwaarder van het verschijnen van een waarheid die voor iedereen een betekenis heeft en kan de overgang tussen verleden en toekomst, tussen geheugen en project voor de belangrijkste betrokkenen verzekeren. Ja, maar kan dit garantieprincipe en deze rol van “tijdsverdrijver” enkel onder de ambtskledij gebeuren, die wij hem toekennen ? Vormen de symboliek en het ritueel de monopolie van het Westen en van zijn montages tussen het symbolische en het denkbeeldige ? Kunnen andere rechtssystemen, als de “verzoeningscommissie” in Zuid-Afrika of het “Gacaca-systeem” dat momenteel in Rwanda van de grond komt, niet dezelfde rol spelen ? Beschikken zij ook niet, maar dan anders, over de capaciteit om deze rol van symbolische puntenteller, met bestemming van de internationale gemeenschap en de hoofdrolspelers van het conflict, te vervullen?

Tussen het universalisme van de mensenrechten, dat het nieuwe recht van juridische bemoeienis én het respect van de identitaire autonomie van de samenlevingen die hun culturele zelfstandigheid opeisen, belichaamt; tussen het zoeken naar categorische imperatieven, geconcentreerd rondom de universele waarden én de driften van een nieuw imperialisme dat achter het ideaal van een interventie in naam van het Goede van de ander, vooruitgang

boek; tussen de zorg van een minimaal universalisme én het respect van een verklarend pluralisme dat aandacht heeft voor de bijzondere contexten; tussen de excessen van de abstractie die de cultus van de rede soms oplegt én het absolute relativisme dat gemeenschappen die in zichzelf gekeerd zijn in steeds beperktere cirkels aanmoedigen; tussen de straffende finaliteiten van een vormelijke justitie én de doelstellingen van reparatie en verzoening van een justitie van heropbouw, is de spanning reëel en staat er veel op het spel. Toegejuicht door de ene, en uitgedaagd door de andere, doet de universele bevoegdheid in ieder geval op alle vlakken de gedachtekaders van het strafrecht wankelen, die het moderne project ons twee eeuwen geleden had afgestaan. Door van zichzelf de drager van het universele bevoegdheidsprincipe te maken, is het Westen hier dan de voorganger van een nieuw democratisch humanisme op de schaal van de menselijke gemeenschap, die in een geglobaliseerde wereld boven de grenzen uitstijgt? Of wel, steunt hij eens te meer, als bewaker van de orthodoxie en van de Waarheid, als dokter van de wet en als smeris van de symboliek, op een misleidende mythologie door deze zeer oude theologisch-politieke traditie te volgen, die de joods-christelijke wereld ons heeft nagelaten?

2. Getuigenis en waarheid : de ambivalentie van de interpretatie

De schikkingen van “vertaling” in het hart van alle rechtspraak: het geval van de getuigenis

Verder dan deze vragen, die de justitie-eisen in het algemeen en de doelgerichtheid van het strafrecht in het bijzonder betreffen, komen andere elementen aan de oppervlakte. Deze staan niet noodzakelijk los van de eerste. Een gerechtelijk proces stuurt ons eigenlijk altijd naar de vraag van de waarheid. Een proces heeft tot taak om uit een spel van talrijke waarheden, waarvan we weten dat ze dikwijls niet met elkaar verenigbaar zijn, “één” waarheid te herkennen. Waarheid van de regel – of vandaag, van de regels – en waarheid van de feiten, gestolde waarheid van een abstract systeem en beleefde waarheid (dus veranderlijk) van de justitiabelen, verwachte waarheid door de ene en toegegeven waarheid door de andere; volkomen gelijkheid tussen deze polen is altijd moeilijk, zelfs onmogelijk. Maar wat is berechten, anders dan *deze uitdaging van de vertaling* aangaan, desnoods door zich geen illusies te maken over het statuut van de “gerechtelijke waarheid” en door al het gewicht van fictie en uiterlijke schijn dat een rechtsbeslissing met zich meebrengt, te aanvaarden? Het spel van taal en interpretatie, van geloof en

vertrouwen, bevindt zich dus in het hart van elk juridisch verhaal. Het wordt nog ingewikkelder in een interculturele context, wanneer de talen niet dezelfde zijn en wanneer de interpretatiecodes en het geloofsregime van de aanwezige medespelers van elkaar verschillen.

Deze interculturele dimensie is hier echter slechts een bijkomend probleem. Ze verandert niets aan het grondprobleem : in de rechtspraak staat de vraag van de vertaling altijd centraal, wat de context ook is, om welke soort van geschil of conflict het ook gaat. Vertalen in de rechtspraak, betekent niet enkel een getuigenis van de ene taal naar de andere omzetten, de overgang van een (alledaags) taalsysteem naar een andere taal (juridisch) te verzekeren of het reglement “aan te passen” om zijn volkomen gelijkheid aan “grensgevallen”, die niet altijd gemakkelijk in zijn baan passen, te verzekeren. Vertalen betekent ten eerste accepteren het hoofd te bieden aan het woord van de ander en aan de “misverstanden” die voortdurend door de taaluitwisselingen tussen mensen ontstaan, en vervolgens proberen een aanvaardbare vertaling voor beide partijen te vinden. Dit is niet alleen waar in het dagelijks leven, maar ook in de rechtspraak, en op archetypische manier in het assisenhof waar de procedure gekenmerkt wordt door mondelinge debatten, oftewel door een spraak die aan een permanente wisselwerking onderhevig is.

De vraag van de *getuigenis* wordt hier gesteld als symbolische illustratie van dit laatste aspect van de interpretatie. Hoe een getuige verhoren, wiens getuigenis het resultaat is van een altijd gedeeltelijk subjectieve reconstructie? Hoe een verhaal en zijn talrijke ontwikkelingen en algemeen bekende tegenstrijdigheden begrijpen? Welk geloof toekennen aan een veranderend woord dat we altijd kunnen verdenken van instrumentalisatie of manipulatie, maar dat zich ook met de tijd, anders kan opbouwen zonder te willen bedriegen? Hoe erkennen dat eenzelfde feit soms totaal verschillende interpretaties kan veroorzaken of dat een persoon de vraag niet lijkt te *willen* horen? Hoe de oprichting van een ruimte van taalvrijheid, die de getuigenis toelaat zo dicht mogelijk bij de waarheid van zijn dader te staan, verzoenen met de omkaderde behoeften van de luisteraar die naar gelang de criteria en vooropgestelde roosters naar bepaalde waarheden “zoekt”? Hoe voorkomen dat een getuigenis van te voren in diskrediet wordt gebracht, uit naam van zijn eigen overtuigingen of strategische belangen indien deze gewettigd waren?

We beweren hier natuurlijk niet een antwoord op deze vragen te geven. Ze hebben waarschijnlijk niet eens

een definitief antwoord, behalve een eventueel antwoord op de wijze van de eindbeslissing, wat erop neer komt dat we de vraag uitschakelen... Bij deze zou ik me willen concentreren op een aspect van het probleem en aan de hand van een snelle analyse van de zittingsverslagen over de aanklacht tegen A. Higaniro proberen aan te tonen, hoe bepaalde grondbeginselen het voorwerp kunnen zijn van de *dubbelzinnige interpretatie*. Of het nu om aktes, geschriften of woorden gaat, we kunnen inderdaad opmerken dat, volgens de subjectieve posities en de interpretatiekaders gedictieerd door imperatieven die we opnieuw kunnen opbouwen – maar dit is hier nog een interpretatie –, feiten het voorwerp kunnen zijn van zeer uiteenlopende reconstructies naar gelang de momenten of de standpunten. Dat vergemakkelijkt natuurlijk niet de taak van de jury, die moet begrijpen wat de een en de ander zegt, ze met elkaar moet confronteren en hun adequatie moet meten met de woorden, de geschriften, en de aktes die de reconstructie van het rechtsdossier als baken van de interpretatie stelt. Het spel van vraag en antwoord, geleid door de voorzitter van het assisenhof, wordt inderdaad uitgebreid geschetst door het gerechtsdossier en zijn inhoud.

Het dossier Higaniro : herinnering van de feiten

Om de draad van het proces weer op te pakken, gaan we even terug naar de feiten. Algemeen Directeur van SORWAL (Rwandese luciferfabriek), is A. Higaniro eerst de schrijver van vier documenten die volgens de akte van inbeschuldigingstelling, in een “genocide-scenario” kaderen :

- Een brief van 16 januari 1993, gericht tot president Habyarimana, waarin de betrokkene de nadruk legt op zijn wens de strijd tegen de politieke akkoorden van Arusha te leiden, en een “uiteraard gecontroleerde, maar uit de hand gelopen toestand” aanhaalt. Deze brief wordt niet in de akte van inbeschuldigingstelling opgenomen, omdat deze voor de inwerkingtreding van de wet van 16 juni 1993, die de aan de verdachte verweten misdaden bedwingt, werd geschreven :

- Een brief van 13 februari 1994, constitutief van het rapport n°2 van de “Politieke commissie van het ambtenarenbestuur in Butare en aanhangers van de MNRD”, waarin we zeer harde woorden vinden over “*machtswellustige extremistische Tutsi's die hun weg vervolgen om de staatsgreep, gedragen door de Arusha-akkoorden af te maken ...*”. Een derde document, niet gedateerd maar waarschijnlijk geschreven vanaf eind november 1993, is in het huis van Higaniro in Butare teruggevonden. Titel van dit

document : “Suggesties van de politieke commissie van het ambtenarenbestuur in Butare en aanhangers van de MNRD”. Dit kon een kladversie zijn van het verslag van 13 februari 1994. Hierin staat “*dat het absoluut noodzakelijk is dat de unie van de Hutu's er op alle niveaus iets aan doet om de weg van de machtswellustige Tutsi's te versperren.... Het nationaal comité van de MNRD moet zich toeleggen op de hereniging van de Hutu's van alle politieke partijen met het doel de Arusha-staatsgreep te verhinderen.... om dit te bereiken, mogen alle middelen aangewend worden, omdat het om de overleving van deze bevolkingsgroep gaat... de unie van de Hutu's en hun collectieve zelfverdediging moeten versterkt worden, alle partijen samen*”.

- Een brief van A. Higaniro aan zijn technisch directeur van SORWAL, M. Dusabe, gedateerd op 23 mei 1994, hetzij middenin de genocide. In deze is er sprake van “*ontvangst van brandstof*”, waarmee hij kan “*werken*”. Ook wordt gezegd dat “omwille van de veiligheid in Butare, de “*schoonmaak*” moet worden voortgezet en afgemaakt”.

Anderzijds, had A. Higaniro als directeur van SORWAL, oud-militairen van de Interahamwe in dienst genomen, waaronder een zekere Innocent Nkuyubwatsi. Volgens de akte van inbeschuldigingstelling is het duidelijk dat A. Higaniro door oud-militairen van de Interahamwe in zijn fabriek aan te nemen en hierbij hun training te verzekeren, dingen heeft gedaan die lijken op een voorstel, een provocatie en een bevel tot het plegen van misdaden van internationaal recht, daden die de leden van de Interahamwe van SORWAL gepleegd hebben, waarbij ze zich in voertuigen van de firma Sorwal verplaatsten.

Tot slot, wordt A. Higaniro ervan verdacht betrokken te zijn bij de moord op de familie Rwamanywa, die tussen 5 en 9 april 1994 in Gisenyi plaatsvond. Olivier Rwamanywa, een van de kinderen die aan de slachtpartij wist te ontsnappen, zou gehoord hebben dat Higaniro tegen zijn huispersoneel zei, dat “*ze in Kigali gewerkt en afgemaakt hadden*”. Het huispersoneel zou hebben geantwoord : “*ook wij, in Kigufi, hebben gewerkt. Wij hebben de dokter gedood, maar een van zijn zonen is ontsnapt*”. Higaniro zou scherp geantwoord hebben: “*is het zo dat jullie doden? Jullie moeten iedereen doden, van de grijsaard tot en met de baby*”. Een andere buurman van het domein van HIGANIRO, J.M. Vianney NKEZABEKA, vertelt dat HIGANIRO Benoît RWAMANYWA al meerdere malen had bedreigd : “*Die Tutsi van hiernaast, wat doen jullie daarmee? Waarom doden jullie hem niet, die kleine Tutsi van een arts ?*”

Getuigenissen en uiteenlopende interpretaties

Een week lang volgen de getuigen zich op, ze worden ondervraagd over de verschillende elementen die in de akte van inbeschuldigingstelling staan. En regelmatig stellen we vast dat de uiteenlopende interpretaties zich, op een bijna altijd binaire code, vermenigvuldigen.

Laten we om te beginnen het “*politiek profiel van Higaniro*” nader bekijken. Volgens deze laatste deed hij al maanden niet meer actief aan politiek, in het begin van de gebeurtenissen die uiteindelijk tot de genocide leiden. Hij was geen lid van de raad van bestuur van de radio- en televisiezender RTLM en het feit dat zijn vrouw lid was van het CDR, had eigenlijk alleen op haar betrekking. Zo ook, waren zijn banden met president Habyarimana niet zozeer gebaseerd op vriendschap of nabijheid, maar eerder op respect en beleefdheid. Hij was niet tegen de Arusha-akkoorden en zijn kritiek in de brief van 16 januari 1993 heeft betrekking op de fase van de « voor-akkoorden », een discussieperiode waar het volgens hem gegrond was een meer uitgesproken mening te laten horen. Tot slot, de beschuldigen over het begunstigen van etnische criteria bij personeelsaanwerving bij Sorwal zouden eerder het resultaat van een “gerucht” zijn : ver van iedere vorm van etnisme, zou hij alleen maar de aanwervingscriteria en -procedures van SORWAL gerespecteerd hebben, door mensen uit Butare aan te nemen die van alle partijen deel uitmaken en dus, ook mensen van de MNRD. Hij kan niet aansprakelijk worden gesteld voor hun gedrag na de indiensttreding. De reputatie van Innocent Nkuyubwatsi kende hij bijvoorbeeld niet. Was dat wel zo geweest dan had hij hem op staande voet ontslagen. Wat deze vragen betreft, is de versie van de akte van inbeschuldigingstelling, op diverse punten versterkt door de verklaringen van de onderzoeksrechter of van diverse getuigen, helemaal anders. Voor de advocaat-generaal waren de politieke denkbeelden van Higaniro bekend. Hij was Hutu-extremist en behoorde tot de kring van president Habyarimana en de Akasu, die heeft moeten erkennen dat hij lid was van de Raad van Bestuur van de radio- en televisiezender RTLM. Volgens de onderzoeksrechter was Higaniro een vertrouweling van de president. Hij was lid van de MRND en als hij beweert geen politieke activiteiten meer te hebben uitgevoerd na zijn mandaat als minister, vinden we ondanks dat toch “politieke” documenten van na 1992 terug. Zo ook, kan de brief van 16 januari 1993, waarin hij de “voor-akkoorden” van Arusha bekritiseert en oproept tot de overgang naar een meer “aanvallende” strategie, het voorwerp zijn van een bredere interpretatie dan enkel politiek, zoals de verwijzing naar een “natuurlijk gecontroleerde

uit de hand gelopen toestand” benadrukt. Volgens andere getuigen, was Higaniro een cynische extremist, de “bankier” van de Interahamwe die Sorwal gebruikte om de genocidenvoerders te financieren. Bepaalde oud-collega’s van Higaniro, die bij Sorwal hebben gewerkt, benadrukken nog dat Higaniro, na zijn aankomst in de fabriek, wel de aanwerving van MNRD-personeel heeft bevoordeeld. We hebben hier te maken met een man en twee verschillende gezichten ...

Andere betwiste interpretatiebronnen, *de twee politieke documenten van eind november 1993 en 13 februari 1994*. In beide documenten is er sprake van de noodzaak van de “unie van de Hutu’s op alle niveaus, om de weg voor de machtswellustige Tutsi’s te versperren”, van de “hereniging van de Hutu’s van alle politieke partijen met het doel de civiele Arusha-staatsgreep te verhinderen”, en van “het aanwenden van alle middelen, omdat het om de overleving van de etnie gaat”, van de versterking van de “unie van de Hutu’s en hun collectieve zelfverdediging”. De term “Gandugare” wordt ook aangehaald. Volgens A. Higaniro, betekent dit woord niets bijzonders. Voor hem, betekent het “de Tutsi’s tegenhouden”, zich verzetten tegen de extremisten van het FPR, partij die in het politieke taaltje vaak geassocieerd werd met een “civiele staatsgreep” om het verstoord evenwicht van de Arusha-akkoorden te benadrukken. En wanneer er gezegd wordt dat “alle middelen mogen worden aangewend”, dan spreekt dit voor zich dat het hier om alle politieke middelen gaat, zoals de vergaderingen, bijeenkomsten, etc. Zo ook, drukte de “vereniging van alle Tutsi’s”, niet de wens uit een Hutu-partij op te richten, maar wel de behoefte voor de Hutu’s om te midden van elke partij druk uit te oefenen om verkiezingen te houden die het FPR niet wilde. Wat de term “collectieve civiele zelfverdediging” betreft, moet men deze in een context plaatsen waar er gesproken werd over de uitroeiingsplannen van het FPR en de beoogde civiele zelfverdediging was die van alle Rwandezers. Hier over Hutu’s spreken is een “misbruik van de taal”... Voor A. Higaniro ten slotte, betekent de term “gandagure”, “verwijderen”. Voor anderen, hebben deze zinnen een heel andere betekenis. We kunnen aannemen dat het niet de extremisten van het FPR zijn die hier het mikpunt zijn, maar wel alle Tutsi’s, dat “alle aangewende middelen”, niet enkel politieke middelen zijn, dat het woord “gandagure” een Burundees woord is dat “doden” en niet “verwijderen” betekent, verwijzend naar de moord op een hoog geplaatst persoon, dat er wel sprake is van een duidelijke rassenscheiding tussen Hutu’s en Tutsi’s.

Wat de *brief van 23 mei 1994* betreft, is deze niet minder uitgesproken in de indeling van volkomen

tegengestelde interpretaties. Een dubbele uitdrukking is hier het voorwerp van de controverse : wat moeten we verstaan onder de “ontvangst van brandstof waarmee we kunnen werken”, de “schoonmaak” voortzetten en afmaken? Voor Higaniro, moeten de woorden “werken” en “schoonmaken” letterlijk geïnterpreteerd worden. Het woord “werken” verwijst naar zijn commerciële activiteiten die hij voor Sorwal had ondernomen, en de “schoonmaak” zou naar de opruimwerkzaamheden in de fabriek verwijzen. Zwarte regenbuien zouden modderstromen hebben veroorzaakt en moesten dus opgeruimd worden. Voor anderen, kon Higaniro onmogelijk als handelsagent hebben gewerkt, omdat deze functie reeds door iemand anders bij Sorwal werd vervuld en de werkzaamheden om de modderstromen op te ruimen zijn verzonnen, want deze hebben nooit plaatsgevonden. Daarentegen, betekenden de woorden “werken” en “schoonmaken” destijds “doden” en “de resten uitschakelen”... “Kortom”, sluit bijvoorbeeld de advocaat-generaal af, “er zijn redenen om te denken dat zulke geschriften, afkomstig van zo’n figuur, beschouwd moeten worden als voorbereidende en deelnemende handelingen aan de genocide.”

Tot slot, wat de *moord op de familie Rwamanywa* betreft, ontkent de verdachte elke betrokkenheid bij deze misdaad en benadrukt hij dat hij goede banden onderhield met deze familie die zijn burens waren, de kinderen gingen bovendien vaak met elkaar zwemmen. Ook deze versie zal door andere getuigen in twijfel worden getrokken, die benadrukten dat Higaniro deze familie niet als burens wilde hebben, want hij haatte Tutsi’s of die verwezen naar indirecte getuigenissen die zeggen dat Higaniro zijn burens wilde doden. Onder deze getuigenissen, de zeer bezwarende getuigenis van Olivier Rwamanywa, overlevende van de moordpartij, die de nadruk legt op de prikkelbaarheid van Higaniro. Higaniro zou de Hutu’s van de wijk ophitsen, door ze te vragen hoe ze konden aanvaarden een Tutsi als buurman te hebben...

Om niet af te sluiten...

We hebben hier enkele steekproeven genomen. Maar hetzelfde geldt natuurlijk voor de andere dossiers die aan de jury werden onderworpen. De persoonlijkheid van V. Ntezimana, die volgens de getuigen schommelt tussen het beeld van een machtig genocidevoerder of dat van een gematigd Hutu op zoek naar een goed onwaarschijnlijke derde weg, doet ons bijvoorbeeld perplex staan. En voor de twee nonnen, zuster Gertrude

en zuster Kisito gaat het er net zo aan toe. Hun profiel schommelt tussen dat van actieve genocidenvoerders en van onschuldige slachtoffers van een of andere vage afrekening.

Wanneer getuigen diverse keren worden ondervraagd, kan het gebeuren dat hun versie van de feiten, naar gelang de formulering van de vragen of de ontwikkelingen in hun visies, verandert. Met de jaren, naar gelang de ontmoetingen en de verhalen, is het niet meer dan normaal dan dat het besef van een gebeurtenis verandert. En het is niet zeker, zoals onze impliciete criteria van een samenhangend verhaal geven te denken, dat verschillen of tegenstrijdigheden volstaan om een getuigenis in diskrediet te brengen. Hoe het ook zij, de taak van de rechtspraak in act is te proberen om uit deze veelheid van tegenstrijdige en veranderende waarheden, hoofdstuk per hoofdstuk, de roman van de gebeurtenissen op te bouwen en er een “innerlijke overtuiging” uit te trekken. En waarschijnlijk, als we aanvaarden te denken dat iedere getuigenis materiaal is voor een boek dat geschreven dient te worden, dan kan de kruising van de verklaringen en de gebeurtenissen een geschiedenis herschrijven. In het hof van assisen, gaat het erom te weten of de jury een betere en gevoeliger schrijver is dan een professioneel rechter. Het gaat hier ook om het tegen elkaar afwegen van de voordelen en de nadelen van een geschrift dat door meerdere handen werd geschreven (12 juryleden) én het eenzame, maar anders genormeerde schrijven, van een rechter of van een college van rechters.

We sluiten hier af met een paradox : voor de ergste dingen, geeft een rechtspraak van deskundigen er de voorkeur aan om zich bij het schrijven te verlaten op de rede en de gevoeligheid van gewone stervelingen. Zou de wetgever, in zijn grote wijsheid, een obstakel hebben gemaakt van de assisenjury voor de aftakelingen van de redevoering van de wetenschap op de gerechtelijke scène ? Het zou in dit opzicht ongetwijfeld interessant zijn om in de debatten over het behouden of het afschaffen van de assisenjury te zien, of de scheidslijn die aanhangers en hekelaars van de jury van elkaar scheidt, de schoolruzietjes tussen positivistische juristen en de anderen wel of niet opnieuw snijdt

Yves Cartuyvels
Universitaire faculteit Saint-Louis
20/05/01

Persoverzicht Nederlandstalige pers: 28-04-2001 tot en met 12-05-2001

*De Standaard
De Morgen
Het Nieuwsblad.*

Een magere oogst voor wat een historisch proces en een première voor België werd genoemd. De media-aandacht tijdens week drie en vier van het proces is eerder aan de slappe kant. De Standaard en De Morgen beperken zich tot de inhoudelijke weergave van een klein aantal getuigenissen aan het Brusselse Hof van Assisen. Aan bod kwamen vooral de getuigenissen van en rond de twee nonnen. Higaniro Alphonse kon op minder aandacht rekenen, vooral in De Morgen. Het Nieuwsblad komt met de eerste voorzichtige vraag rond de afloop van het proces. Enkel De Standaard wijdt een inhoudelijk stukje aan de rol van de kerk tijdens de genocide van 1994.

Rwandese kerk gaat niet ver genoeg in genocide-excuses. (De Standaard - 28-04-2001). In dit artikel laten ze Le Soir journaliste Colette Braeckman en Mark Deltour aan het woord en wordt er aandacht besteed aan verzachtende omstandigheden voor de kerk. Deltour spreekt Braeckman tegen wanneer ze stelt dat de kerkelijke hiërarchie nooit is tussengekomen om een einde te maken aan de moordpartijen vanaf 7 april 1994. Deltour telt acht oproepen vanwege de kerk aan de gelovigen om hun verantwoordelijkheid op te nemen. Men is het er wel over eens dat de kerken voor de gevluchte Tutsi's geen veilige toevluchtsoorden bleken te zijn. *Laten we nederig zijn. Hoe zouden we zelf hebben gehandeld, vraagt Deltour zich af.*

Verder maakt De Standaard gewag van de moeilijkheden waarmee de jury te kampen heeft, zonder er inhoudelijk op in te gaan. *Jury voor een moeilijke klus (De Standaard - 28-04-2001).* De jury zal moeten uitmaken hoe zwaar de schuld van de vier van Butare weegt. Contradictorische verklaringen en het mogelijk bestaan van gefabriceerde getuigenissen maken hun werk er niet gemakkelijker op.

Het Nieuwsblad (30-04-2001) wijdt een kort artikel aan de terugkeer van de eerste Rwandese getuigen en loopt voorzichtig vooruit op de afloop van het proces.

Wat als het Brussels proces niet tot straffen leidt? Gasana Ndoba, burgerlijke partij, is in ieder geval blij dat het proces plaatsvindt. *“Men beseft op de duur wel dat een proces in het buitenland beter is dan helemaal geen proces”, zegt hij.*

De getuigenis van Alphonse Higaniro krijgt minder aandacht dan dat van zijn twee mede-beschuldigden zusters Gertrude en Kisito.

Higaniro ontkent alle aanklachten blokt De Standaard (03-05-2001). DS beperkt zich tot de opsomming van de door Higaniro aangehaalde feiten. *Higaniro heeft mijn ouders vermoord (De Standaard - 04/05/2001)* Ollivier Rwamanywa getuigt als enig overblijvende lid van zijn familie tegen Higaniro.

Een dag later gaat het *Rwanda-proces naar een climax* vindt *De Standaard (05-05-2001).* De getuigenissen tegen Higaniro waren nu eens zwak dan weer sterk. DS spreekt ook over een incident tussen de verdediging en een advocaat van de burgerlijke partij toen deze wees naar de contacten die Higaniro zou gehad hebben met “een Belgische ngo”. Op deze zaak werd niet verder ingegaan, omdat de bewijsstukken geen deel uitmaken van het dossier van dit proces. De Standaard voorspelt verder dat het ongetwijfeld de zaak van de twee zusters is waar de komende weken de meeste aandacht naar zal uitgaan. Het proces kreeg een *speciale dimensie* toen onderzoeksrechter Damien Vandermeersch verklaarde dat een aantal benedictijnen-kloosterzusters door de kerkelijke hiërarchie zwaar onder druk zijn gezet.

Op dezelfde dag pakt *De Morgen* uit met volgende kop: *ik ben geen Hutu, ik ben geen Tutsi, ik ben een kind van God (De Morgen – 05-05-2001)* In het artikel wordt aandacht besteed aan de getuigenissen van zuster Gertrude en zuster Kisito. Ook verwijst men naar het dossier van Higaniro dat de week voordien behandeld werd.

Persoverzicht van de Franstalige pers van 26 april tot 8 mei 2001

Le Soir
La Libre Belgique
La Meuse
Vers l'Avenir
Le Vif/L'express
Le Monde

De Standaard (08-05-2001) wijdt aandacht aan getuige ten laste Marie-Bernard Kayitesi die zuster Getrude en zuster Kisito, haar voormalige collega's verantwoordelijk acht voor de dood van haar twee broers.

Naarmate de eerste vier weken van het proces verstreken zijn pikt *De Standaard* in op de eerste spanningen op de rechtbank.

Voorzitter zwaar onder vuur op Rwandaproces blokt *De Standaard* (12-05-2001). Een kort artikel werd gewijd aan de scherpe kritiek die voorzitter Luc Maes kreeg van de advocaten van de twee nonnen. *De advocaten verweten de voorzitter dat hij hen meermaals weigerde vragen aan getuigen te stellen. De verdediging had ook vragen bij het helse tempo dat er al enkele dagen op nagehouden wordt. Dit omdat de meeste Rwandese getuigen deze morgen terug naar Rwanda vliegen. „Het zoeken naar de waarheid moet desnoods een aanpassing van de agenda mogelijk maken”, aldus de advocaten van de verdediging, die hierin werden bijgetreden door de advocaten van de burgerlijke partijen.*

Shaheda Ishaque

Het was te voorzien: in vergelijking met het begin van het proces, verslapt de persaandacht een beetje. Maar het onderwerp blijft de voorpagina's halen. De artikels die vertellen over de getuigenissen tijdens de hoorzittingen zijn zeer talrijk. Soms vinden we ook achtergrondartikels terug die wat meer vertellen over wat er op het spel staat. Dit proces is erg complex: er komen enorm veel problemen bij kijken. Dat is tenminste de indruk die we krijgen bij het lezen van de kranten.

Commentaar

La Meuse van 28 april is vol lof: “Vergeleken bij het morele – en internationale – voordeel dat België uit een dergelijk proces kan trekken, lijken de zeldzame kritische noten verwaarloosbaar.” Toch verliest Laurent Zecchini, journalist bij *Le Monde*, zijn kritische geest niet: “Iedereen zou het hoofd koel moeten houden, ondanks de emoties die soms de kop op komen steken. (...) Maar dat is niet mogelijk. Iedereen zou er zich bewust van moeten zijn dat, in dit stadium, de beklaagden geacht worden onschuldig te zijn, en dat ze dus niet berecht zouden mogen worden in het klimaat van schuld, waarin het proces meer en meer ondergedompeld wordt,

en dat ze noch de bijtende ironie van een magistraat noch het gelach en de emoties verdienen die soms losbarsten bij een overwegend Afrikaans publiek” (*Le Monde* van 30 april). *La Libre Belgique* maakt op 2 mei “na twee weken van debatteren een eerste balans” op die overwegend positief is. De jury “geeft blijk van een aanhoudende en niet aflatende aandacht” en is zich bewust van het belang van haar taak. De houding van de voorzitter getuigt van “goedmoedigheid”, “gezag” en “pedagogisch inzicht”. De getuigenissen hebben “de Rwandese realiteit in de rechtszaal gebracht.” En ten slotte “lijkt de vrees (...) dat het Hof eerder de Rwandese genocide zou veroordelen dan vier personen van vlees en bloed, niet te worden bewaarheid.”

De intellectueel

Van verslagen tot bemerkingen heeft de pers zich over de zaak Vincent Ntezimana gebogen tijdens de laatste hoorzittingen die hem aangingen. *La Libre* van 26 april geeft ons een samenvatting van de beruchte tekst *Appel à la conscience des Bahutu* (‘Oproep aan het geweten van de Bahutu’s’). Ntezimana wordt ervan verdacht die tekst geschreven te hebben. “Een anti-Tutsi tekst die gepubliceerd werd in nummer 6

van de extremistische Hutu-krant *Kangura* in december 1990.” Een tekst die eindigt met de woorden: “Elke Muhutu [enkelvoud voor Hutu] moet deze ideologie zo veel mogelijk verspreiden. (...) iedere Muhutu die zijn Muhutu-broeder vervolgt voor het lezen, verspreiden en onderwijzen van deze ideologie, is een verrader.” Op dit punt van het dossier is de getuigenis van mevrouw Lecerf van cruciaal belang. Werkzaam als typiste voor een winkel in Louvain-La-Neuve “bevestigt ze dat het wel degelijk Vincent Ntezimana is (...) die haar gevraagd heeft (...) een pamflet over te typen dat een echte oproep was tot haat en dat die, nadat het in Rwanda gepubliceerd werd, het geweld heeft aangewakkerd” (*Le Monde*, 30 april). De woorden van deze kostbare getuige werden opgetekend door onderzoeker de Stexhe die door een anonieme getuigenis mevrouw Lecerf op het spoor kwam. Een getuigenis “die aan de basis ligt van het dossier dat in België geopend werd tegen de beklaagde”, schrijft *Vers l’Avenir* van 26 april. Tijdens de hoorzitting “heeft de onderzoeker verklaard dat de anonieme getuige niet Ndobu Gasana, hoofdaanklager van Ntezimana, was.

Naast het opstellen van die tekst, vat René Haquin samen in *Le Soir* van 2 mei, wordt Ntezimana “ervan beschuldigd lijsten te hebben opgesteld die in de lente van 1994 gebruikt zouden zijn geweest voor de genocide. Hij wordt er tevens van beschuldigd van op een afstand, met een woord of een gebaar, twee families van collega’s te hebben laten vermoorden. Hij wordt ervan beticht voor zijn eigen ogen in zijn tuin een meisje dat stervende was, te hebben afgeslacht of te hebben laten afmaken en hij wordt ervan beticht militairen te hebben aangezet tot het doodslaan van een jonge man bij een wegblokkade.” Al die feiten worden door de verschillende kranten aangehaald, waarbij chronologisch de volgorde van de aantijgingen zoals die tijdens de hoorzitting geformuleerd werden, gevolgd werd. Na de aantijgingen volgden de “verhalen van overlevenden”, “verhalen die voor afgrijzen zorgden” in de zaal van het justitiepaleis, stelt René Haquin vast. Maar “de beklaagden ontkennen dat ze hebben deelgenomen” aan de beschreven gebeurtenissen. “Bij gebrek aan materiële bewijzen kunnen de juryleden enkel de vermoedens en de getuigenissen beoordelen.”

Ntezimana zou dus een aantal personen verraden hebben en op die manier ter dood veroordeeld hebben. Dat is wat hem ten laste wordt gelegd in de moord op de familie Karenzi. *La Libre* van 28 april buigt zich over de onthullingen die getuige Bénédicte van Cutsem in dat verband gedaan heeft. Het is aan haar dat een

getuige à charge, een getuige die twee jaar geleden overleden is, een briefje gegeven heeft waarin hij bevestigt dat hij onder druk werd gezet. Een briefje dat mevrouw van Cutsem aan de voorzitter bezorgd heeft. Tijdens de hoorzitting heeft ze uitdrukkelijk gesteld dat ze het briefje tijdens de reis onder haar ondergoed verstopt had. *Le Soir* van 28 april gebruikt de anecdote om het artikel als een nachtkaaars te laten doven. In de vorm van een sofisme zou deze onhandige boutade er als volgt uitzien: als X zegt dat haar slipje klein is en haar heupomtrek niet, zegt X niet de waarheid. Een grapje dat een socratische kalmte verlangt van de ombudsman van die krant (*Le Soir*, 12 mei). Het is de omvang van de moppen die ervoor zorgt dat ze de beste zijn, en niet het de grootte van andere zaken.

Louvain-La-Neuve, gastland.

Pascal André (*La Libre* van 28 april) is gaan peilen naar de mening van de Rwandezen op de campus van de UCL. Hij heeft daar een “bijna voelbaar wantrouwen” aangetroffen tegenover alles wat met het proces te maken heeft. “Wat zichtbaar heel wat Rwandezen vrezen, is dat dit proces de vinger niet op de echte verantwoordelijkheden legt”. We bevinden ons op dezelfde datum en op dezelfde plaats in *Vers l’Avenir*. Ditmaal wordt de rector van de universiteit, Marcel Crochet, naar zijn mening gevraagd. Hij zet de puntjes op de i: “Het gaat hier niet om een probleem van de UCL, het gaat om een probleem van meneer Ntezimana die op een bepaald ogenblik in zijn leven in de UCL geweest is. Verder moet het gerecht de waarheid achterhalen.” Ieder zijn verantwoordelijkheid. Meneer Van Ypersele (professor aan de UCL en oud collega van de beklaagde, heeft Ntezimana verdedigd) moet zijn verantwoordelijkheid ook opnemen: “Ik laat aan meneer Van Ypersele de volledige vrijheid om te zeggen wat hij wil. U mag er helemaal niet van uitgaan dat wat een personeelslid van de UCL zegt, ook opgaat voor de universiteit zelf.”

De industrieel

Op woensdag 2 mei wordt er een nieuw dossier geopend in het proces: dat van Higaniro. *Le Soir* publiceert een lijst met “onverhaalbare schuldverdringen ontstaan onder Higaniro” tijdens diens beheer van de luciferfabriek Sorwal. Het gaat om een lijst van “kredieten zonder datum en zonder motivering die tussen 1992 en 1994 toegekend werden aan mensen en maatschappijen die de milities

ondersteunden”. In de boekhouding van de Sorwal werden “twijfelachtige schuldvorderingen teruggevonden die overeenkomen met het geld dat Higaniro gestort heeft om de oorlog en de Interahamwe-milities te financieren”. Wat is er dan met de Sorwal gebeurd? “Was het enkel een postbusfirma die diende om fondsen te werven om de doodseskaders mee uit te rusten? Was het een trainingsbasis voor de sinistere Interahamwe-milities?” (*La Meuse*, 3 april). Toen de voorzitter hem deze vragen stelde, heeft Higaniro daarop ontkennend geantwoord. Anderzijds heeft hij “bevestigd dat hij niet alleen de directeur van de luciferfabriek was (...), hij maakt wel degelijk deel uit van een kring die nadenkt over talrijke manieren om de akkoorden van Arusha te omzeilen, om de solidariteit (...) tussen Hutu’s te versterken” (*Le Soir*, 3 mei).

De beruchte brief die Higaniro naar de technisch directeur van de Sorwal, die in Butare gebleven was, gestuurd had, heeft in de pers ook veel inkt doen vloeien. In dit “antwoord op een activiteitenverslag” gebruikt Higaniro de termen *travailler* (werken) en *nettoyage* (schoonmaak) die eufemismen zijn voor *tuer* (doden). De voltallige pers heeft gezien hoe moeilijk Higaniro, professor in semantische acrobatie, het op dit punt in zijn verklaring had tijdens de hoorzitting.

Veel verslagen in de kranten ook over de getuigenis van Olivier Twamanywa. Hij was destijds 13 jaar oud toen zijn familie het slachtoffer werd van de Interahamwe-milities in opdracht van Higaniro. Als weeskind “trekt hij de hele zaal mee in zijn nachtmerrie” (*Le Soir*, 3 mei). Volgens père Delporte, de missionaris van Gisenyi die Olivier heeft opgevangen, noemde men Higaniro “de brandkast van de Interahamwe-milities” (*Le Soir*, 5 mei).

De Benedictines

Op vrijdag 4 mei is de analyse van de aantijgingen tegen de twee zusters van start gegaan. Dat was voor *Le Vif/L’express* de geschikte gelegenheid om op die datum een stand van zaken op te maken over de rol die de katholieke kerk in Rwanda gespeeld heeft “voor, tijdens en na de genocide”. Het verhaal begint aan het begin van de 20ste eeuw met de missionarissen. Het verhaal eindigt met het berouw van de Kerk “omdat ze zich niet gedistantieerd heeft van het extremistisch regime en omdat geestelijken individueel hebben deelgenomen aan duidelijk

laakbare daden”. *Le Soir* van 5 mei zingt hetzelfde liedje: “Er blijven enorm veel vragen onbeantwoord in verband met de rol die de katholieke kerk, steeds nauw verbonden met de machtshebbers, in Rwanda gespeeld heeft.” Want “de geschiedenis van het moderne Rwanda is sterk verbonden met die van de katholieke kerk die nauw samenwerkt met de burgerlijke overheden.” Een samenwerking waarvan Colette Braeckman de geschiedenis schetst.

Een andere verhaal, met nog meer intriges, is dat van de druk die op zuster Maria-Bernard Kayitesi en zuster Scholastique Mukangira, leden van de congregatie van Sovu, werd uitgeoefend ten gevolge van de bezwarende verklaringen die ze hebben afgelegd tegen de twee benedictines die in de beklagdenbank zitten. De onderzoeksrechter werd over deze aangelegenheid gehoord. Via zijn verhaal brengen de kranten het relaas van de inspanningen van de katholieke hiërarchie: “druk, stilte (...), bescherming, voor het welzijn van de ‘gemeenschap’ natuurlijk” (*Le Monde*, 7 mei). De twee zusters, die zich benauwd voelen en het beu zijn, kunnen “zich verheugen over het feit dat de gerechtigheid van de mensen het overneemt van de hunne” (*Le Vif*, 4 mei).

La Libre Belgique van 8 mei kaatst de bal terug en zet de puntjes op de i in een zweem van moraliserende journalistiek die we kennen van aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. De beklagden zijn “bovenal vrouwen” titelt Pascal André en “niets laat ons toe hun religieuze roeping in twijfel te trekken (...). Het feit priester of geestelijke te zijn is zeker geen bescherming tegen stommiteiten, wreedheden of lafheid”. Dat moest gezegd worden.

Sovu, “een paradijs, als het geen hel was geweest” blokkeert een speciale reportage van *Le Soir* (4 mei). Een hel waarin men bijna alle Tutsi’s vermoord heeft in de lente van 1994. Het dorp is weer opgebouwd. Er is nu een begraafplaats bijgekomen: “vier grote grafzerken, geplaatst op de gemeenschappelijke graven”. De weduwen hebben de draad weer opgenomen, niet ver van hun beulen. Een onmenselijke nabijheid. Sommigen van hen hebben besloten in Brussel te komen getuigen. “In Rwanda storen hun woorden (...) een land dat zou willen vergeten en vooruit zou willen gaan. Zullen zij beter begrepen worden in België?”

Nicolas De Kuyssche

“Na het proces eens met de jury spreken, dat zou fascinerend zijn.”

Een interview met Rwanda-experte Alison Desforges.

Een glimlachende Alison Desforges kijkt uit het raam van het Human Rights Watch-kantoor gevestigd in het Europese kwartier van Brussel. Ze heeft er de nacht doorgebracht nadat ze daags voordien bijna vier uur lang gehoord werd voor het Brusselse Hof van Assisen. Vier Rwandese burgers, een universitaire professor, een industrieel en twee Benedictijnen-zusters, staan in de Belgische hoofdstad terecht voor hun vermeende deelname aan de genocide.

Dit kan omdat een nationale wet van 1993 Belgische rechtbanken bevoegd maakt om oorlogsmisdaden te berechten, ook als die door buitenlanders en in het buitenland gepleegd zijn. In het juridisch vakjargon noemt men dat laatste het principe van de universele rechtsmacht.

Als expert-getuige moest de Amerikaanse historica de Belgische jury informeren over de genocide en de slachtingen die zeven jaar eerder in 1994 een triest hoofdstuk aan de Rwandese geschiedenis toevoegde.

Alison Desforges is het gewend om haar nachten door te brengen tussen kopieerapparaten, computers en rapporten. Het nomadenbestaan is haar tweede natuur geworden. In 1991 onderzocht Desforges in opdracht van Human Rights Watch voor de eerste keer de uitbarsting van geweld tegen Tutsi's. Toen het geweld opnieuw losbarstte in 1994, stopte ze onmiddellijk met lesgeven aan Harvard en trok naar Rwanda. Dat jaar reisde ze 250 dagen op 365. Na de genocide bezocht ze vijf jaar lang Rwandese dorpen en heuvels, hoorde ze getuigenissen, las ze documenten, zag ze graven. Het resultaat van het gedetailleerde onderzoek werd verzameld in een standaardwerk *'Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda'* verschenen in 1999.

Een document van achthonderd bladzijden waarin ze het kluwen van

intens verweven verhalen ontrafelt en waarin ze het verloop van de genocide situeert op nationaal en internationaal niveau. De volgende stap is de vertaling naar het Kinyarwanda, de Rwandese nationale taal, en een publicatie van alle overgebleven documenten.

Het is haar verworven expertise die haar op de getuigenbank te Brussel bracht. Met zachte stem, haar woorden wikkend en wegend verduidelijkt ze een aandachtige jury hoe de genocide tot stand kwam. Het gruwelijke planmatige ervan, het schrijnende gebrek aan reactie van de internationale gemeenschap op meerdere tijdstippen, al het menselijke en onmenselijke dat deze onnoembaar gruwelijke volkerenmoord met zich meebracht.

Alhoewel het de eerste keer is dat in België de wet van 1993 toegepast wordt, is het niet de eerste keer dat een Rwandees in het buitenland voor een nationale rechtbank moet terechtstaan. Zo veroordeelde een Zwitserse militaire rechtbank burgemeester Fulgence Niyonteze op 26 mei 2000 in beroep tot 14 jaar gevangenisstraf voor oorlogsmisdaden. Ook daar verscheen Alison Desforges als expert-getuige voor de rechters.

Hoe België de vergelijking met andere getuige-ervaringen doorstaat? “Alles hangt af van het rechtssysteem. In

1995 getuigde ik voor de Canadese rechtbank in de uitleveringszaak van Léon Mugesera. Léon Mugesera hield in november 1992 een speech waarin hij waarschuwde dat diegene wiens keel je niet oversneedt, morgen de jouwe zou oversnijden. Zijn advocaat opende de aanval in puur Angelsaksische stijl, met de vraag hoe lang ik me al prostitueerde voor het Rwandees Patriotistisch Front. En dat Canadese kruisverhoor duurde drie weken. Mijn ervaring voor de Belgische rechter was veel beschaafder. Net zoals bij de Zwitsers lijkt het proces me zeer efficiënt en professioneel te verlopen. Dit is zeer bemoedigend. Wanneer ik naar de juryleden keek merkte ik op dat ze zeer aandachtig luisterden.”

Alison Desforges verscheen ook als expert-getuige voor het Internationaal Rwanda Tribunaal in de Tanzaniaanse stad Arusha. Dit internationaal tribunaal opereert naast de justitie in Rwanda zelf. Tot nu toe werden in Arusha acht vonnissen geveld voor genocide en misdaden tegen de mensheid waarvan drie waartegen geen beroep meer mogelijk is. Het tribunaal spitst zich toe op mensen die hoge posten bekleedden in de regering, de media, de politiek en het leger.

Hoe Desforges’ ervaring als expert-getuige de vergelijking met dit door de Verenigde Naties opgerichte internationaal strafrechtshof doorstaat?

“De rechtspraak is ook daar geschoeid op het Angelsaksische rechtssysteem. De confrontatie tussen getuigen en de advocaten van de verdediging is daardoor veel directer. In de Belgische rechtbank en ook in de Zwitserse rechtbank fungeert de voorzitter als buffer tussen beide. Alhoewel ik persoonlijk niet vijandig behandeld werd, is er vaak sprake van vuurwerk tussen advocaten en getuigen. Dat is niet productief en essentieel tijdverlies. Het *showmanship* van sommige advocaten draagt niet bij tot de goede uitoefening van justitie,” vindt Desforges.

Een belangrijk verschil met wat er vandaag in België gebeurt, is dat de beroepsrechters te Arusha stilaan omgevormd worden tot experts. De Belgische juryleden daarentegen moesten van nul af aan beginnen. Het pedagogische gehalte van Desforges’ getuigenis lag in België dus ook aanzienlijk hoger. Draagt de expertise die de beroeprechters gaandeweg verzamelen niet bij tot een betere justitie?

Volgens Desforges zal men dit pas op het einde van het proces in België kunnen beoordelen. “Het zou fascinerend zijn om achteraf met de jury te praten. Vonden ze zich in een oneerlijke situatie geplaatst door hen te vragen dit soort van zaken te berechten? Hadden ze het gevoel dat het proces eerlijk verliep, hadden ze voldoende informatie, zat het juist?”

Alison Desforges hoopt in ieder geval dat het Belgisch proces het publiek tot een diepgaand onderzoek naar de complexe gebeurtenis van Rwandese genocide zal aanzetten. Nog al te vaak vervallen mensen die niet vertrouwd zijn met de genocide, in een of ander extreem stereotiep beeld. Enerzijds circuleert het verhaal van het puur primitief spontaan tribaal geweld. En het andere extreem is te vergelijken met het verhaal van de goede Duitser ten tijde van Hitler. De onschuldige die geen keuze had. Maar geen van beide beelden strookt met de realiteit.

“De genocide verliep volgens een plan en was goed georganiseerd. Maar de bevolking ontwikkelde zo zijn eigen trucjes om onder het grote plan uit te komen. Om hier en daar individuele keuzes te maken, hoe moeilijk dit soms ook was. En dus is de vraag die de jury zal moeten beantwoorden: welke keuze hadden de vier beschuldigen? En waarom maakten ze de keuze die ze maakten? Het is niet voldoende om vast te stellen of de nonnen de Tutsi’s uit het klooster hebben gezet. Je moet je ook afvragen waarom ze het deden. Deden ze het om andere mensen in het klooster te redden? Of wilden ze gewoon van deze mensen af geraken? Het zijn deze vragen die de jury zal moeten beantwoorden.”

Tijdens haar getuigenis voor de jury beklemtoonde Desforges dat de absolute meerderheid van de Hutu bevolking niet gedood had. “Er waren verschillende gradaties van berokkenheid. Sommigen beperkten zich tot het aangeven van Tutsi’s. Er is het voorbeeld van een hele gemeenschap die een stilzwijgend pact sloot om een priester verborgen te houden. Tot er bij de autoriteiten weer een opflakking was van vastberadenheid om alle Tutsi’s te vermoorden. Toen merkte iemand op dat een arme man opeens regelmatig brood kocht op de markt. Dus men doorzocht zijn huis, vond er de priester en doodde hem. Of er waren vrouwen die onbekende kleren zagen hangen aan de waslijn bij de burens en die dit signaleerden.”

Desforges is van oordeel dat sommigen meer verantwoordelijkheid dragen dan anderen. Een gegeven wat ook in het Belgisch proces aan bod komt daar er één universiteitsprofessor en twee nonnen terechtstaan.

“Wanneer je de morele en intellectuele autoriteit van een leraar of een priester hebt, kan je de vraag stellen welke gradatie van betrokkenheid dit inhoudt”, vindt Desforges. Een priester vertelde haar dat hij elke dag aan de barrière ging zitten. Hij deed dit omdat hij gewonde Tutsi's bij hem thuis verborg en geen argwaan wilde opwekken. Een leraar verklaarde dat hij dagelijks naar de barrière ging, omdat hij thuis zeven kinderen had die hij niet in gevaar wilde brengen. Hij nam een boek en een stoel mee naar de barrière en las terwijl mensen voor zijn ogen afgeslacht werden.

Op 7 april 2000 vroeg de Belgische premier Guy Verhofstadt in naam van België vergiffenis aan het Rwandese volk tijdens de herdenking van de genocide te Kigali. Een aanleiding voor de suggestie in de buitenlandse en binnenlandse pers, kort na het van start gaan van het assisenproces, dat België vanuit een schuldgevoel de vier Rwandezen in Brussel berecht. Desforges beaamt dat België misschien wel meer doet dan louter haar nationale wet van 1993 toepassen. “De Belgen voelen misschien wel meer dan anderen een bijzondere verantwoordelijkheid om erop toe te kijken dat gerechtigheid zou geschieden. Dit vanwege hun bijzondere banden met Rwanda of omdat België zijn Blauwhelmen heeft teruggetrokken.”

Maar het is oneerlijk om hier te veel de nadruk op te leggen, voegt ze er aan toe. “Dit proces maakt deel uit van een veelbelovende ontwikkeling in de internationale justitie in het algemeen. Het feit dat dit soort vervolgingen bijna allemaal uit het kantoor komt van één onderzoeksrechter, Damien Vandermeersch, toont aan dat de autoriteiten dit zien als een onderdeel van die evolutie. Ook de Zwitsers gaan dezelfde richting uit. De Fransen trappen nog wat ter plaatse, maar er beweegt toch één en ander. En in de zaal merkte ik een team op van de Canadese justitie. We kunnen dus veronderstellen dat zij gelijkaardige stappen gaan ondernemen. De toekomst zal aantonen hoe belangrijk dit pionierswerk is geweest.”

Dat het principe van de universele rechtsmacht niet door iedereen op groot applaus wordt onthaald is geen geheim. Het humanitair recht maakt enorme sprongen voorwaarts, maar soms lijken het ook bokkensprongen. Het is dus nog maar de vraag of iedereen hier in wil of kan volgen. Ondanks kritiek en vragen rond de gevolgen van universele rechtsmacht, is Alison Desforges een fervente voorstander. Het plaatsen van een volksjury van gewone Belgische burgers tegenover gewone Rwandese burgers is volgens haar een logische stap in die evolutie van de universele rechtsmacht.

“Over de grenzen van tijd, plaats, taal en cultuur heen zijn er bepaalde dingen die mensen gemeenschappelijk hebben. Twaalf Belgen zijn in staat die universele waarden te begrijpen en te beoordelen, ook in een Rwandese context. Het gaat hier om fundamentele waarden. Als een wereldgemeenschap bewegen we naar het accepteren van universele waarden en universele rechtsmacht. Dit houdt in dat je dit moet durven toepassen. Net daarom is het Belgisch proces een lovenswaardig initiatief.”

Desforges is redelijk nuchter omtrent het argument dat België door haar idealistische nationale wet van 1993 overspoeld zal worden met klachten uit alle hoeken van de wereld. “Waarschijnlijk zal er een parallel netwerk ontstaan in andere landen. We zien dit nu al gebeuren bij de Zwitsers, de Canadezen, de Fransen.”

Een soort lapjesdeken van universele rechtsmacht dus. Maar deze ontwikkeling is onlosmakelijk verbonden aan wat er leeft bij Jan Publiek. “Indien de Belgische, Amerikaanse, Canadese belastingbetaler zich niet realiseert dat het ook zijn individuele verantwoordelijkheid is om bij te dragen aan internationale gerechtigheid, zal deze beweging stranden. Daarom is de volksjury zo'n mooi symbool. Gewone mensen offeren een paar weken uit hun leven op om die verantwoordelijkheid op te nemen, zonder dat ze daarvoor een loon ontvangen zoals een beroeps-magistraat dat doet.”

Een ander vaak gehoord argument is dat universele rechtsmacht het diplomatiek verkeer danig in de war kan sturen. Een gegeven waarmee de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel in Congo geconfronteerd werd. Hoe moest hij omgaan met Congolese minister Yverdi waartegen in België klacht was neergelegd met een internationaal arrestatiebevel tot gevolg?

Ook hiervan ligt Alison Desforges niet echt wakker. “Justitie maakt nu eenmaal deel uit van het politieke proces, al denken we nog zo graag dat dit twee gescheiden zaken zijn en dat justitie onaanraakbaar is. Binnen de grenzen van een staat heeft politiek uiteraard wel een effect op justitie. Kijk maar naar België, waar bepaalde zaken nog niet opgelost zijn vanwege politieke druk, een realiteit waartegen vandaag gevochten wordt. Op dezelfde manier wegen politieke overwegingen ook op het internationaal justitiesysteem. Maar daarom zeg je nog niet: laat het dan maar vallen. Natuurlijk doet men liever aan politiek zonder zich heel de tijd vragen over goed en kwaad te moeten stellen. Natuurlijk gaat het de diplomatie bemoeilijken. Natuurlijk lopen diplomaten hier niet hoog mee op. Maar justitie is niet gemaakt om het leven van diplomaten gemakkelijker te maken, hé.”

Dat de strijd tegen de straffeloosheid al het vuur aan de schenen van enkele politieke leiders heeft gelegd zorgt voor een gestage mentaliteitsverandering.

“Er is enorme vooruitgang geboekt”, vindt Desforges. “Het risico om gestraft of op zijn minst vervolgd te worden begint zijn rol te spelen in de berekeningen van politieke leiders op een manier die tien jaar geleden ondenkbaar was. We kunnen niet goed inschatten wat de kortetermijnevolgen hiervan zullen zijn. Een directe toename van geweld is mogelijk. Een politieke leider die na zijn val vervolging vreest, zal wanhopiger zijn dan een **die** denkt zich met een dikke bankrekening op een of andere Rivièra te settelen. Maar op lange termijn zal het denken van de volgende generatie leiders beïnvloed worden.”

De boodschap dat men niet straffeloos bepaalde misdaden kan plegen geldt echter ook voor de gewone burger. Het beste bewijs is het proces in België waar een professor, twee nonnen en een industrieel terecht staan. Terwijl men volgens Desforges er in Rwanda alles voor deed om de burger ervan te overtuigen dat hij zonder enig gevolg bepaalde misdrijven kon plegen.

“RTLM, de Rwandese haatzender, verkondigde dat men zich geen zorgen moest maken over bestraffing. Tijdens een interview op RTLM vertelde men dat zelfs voor de Holocaust niemand ernstig bestraft werd. Dit werd gevolgd door de opsomming van een lijstje met daders die toen de dans ontsprongen waren. Men ging ervan uit dat hetzelfde in Rwanda dan ook wel vergeten zou worden.”

Waarom heeft de internationale gemeenschap deze radiozender niet gewoon uit de lucht geplukt, is de volgende logische vraag.

“Het uitschakelen van RTLM zou ongetwijfeld veel levens hebben kunnen sparen. De berichtgeving was bijzonder precies. ‘Een rode wagen met die nummerplaat bevindt zich op de weg van Kigali naar Butare. Daarin zit de vijand.’ Zo luidden de berichten op RTLM. Maar de VN vredesmacht Unamir had geen mandaat om de zender met geweld uit de ether te halen. Een andere optie was de uitzendingen te storen. Maar dit kostte 8000 dollar per uur, een bedrag dat het Pentagon niet wilde besteden. Indien men vandaag die dollars plaatst tegenover de kosten van de vluchtelingenkampen en de genocide is de rekening gauw gemaakt. Bovendien zou het stoppen van de radio-uitzendingen een krachtig symbool geweest zijn. Men zou de bevolking getoond hebben hoe verkeerd dit allemaal was.”

Alhoewel Desforges tijdens haar betoog voor de Belgische jury scherp uithaalde naar het gebrekkige optreden van de internationale gemeenschap voor en tijdens de genocide, voegt ze er onmiddellijk aan toe dat dit geen schaamlapje is voor de handelingen die de Rwandezen zelf gesteld hebben. Het is de individuele verantwoordelijkheid van vier burgers die vandaag in Brussel ter discussie staat. Want uiteindelijk maakten deze vier bepaalde keuzes.

“Niemand van ons wil ooit in de vreselijke omstandigheden terecht komen waarin die keuzes gemaakt moesten worden”, zegt De Forges. “Maar toch moet men vandaag de gevolgen dragen van die keuzes.”

Toch blijft de vraag of het wel zinnig is dit proces te voeren in een land 6000 km verwijderd van de plaats waar de feiten gepleegd. Ook in Rwanda zijn 12 gespecialiseerde rechtbanken druk doende mensen te berechten voor genocide. Volstaan de justitie in Rwanda en het Internationaal Rwanda Tribunaal te Arusha dan niet? Is het naar zich toe trekken van de universele rechtsmacht door derde staten echt nodig?

Een kort overzicht. De justitie in Rwanda moest op korte tijd een lange, moeilijke weg afleggen. In december 1996 kende Rwanda geen balie en was er slechts een handvol nationale advocaten. Er

moest een wetgeving opgesteld worden die het mogelijke maakte de genocide te berechten. Rechters werden in allerijl opgeleid. Het eerste jaar werden er een 300 tot 400 definitieve vonnissen ugesproken. In 1998 waren er 55 advocaten ter beschikking om zowel de slachtoffers als de 137 000 verdachten in de gevangenissen bij te staan. Op vier jaar Rwandese justitie werden er 4500 zaken berecht. Dit betekent dat er vandaag nog 115 000 mensen in de gevangenissen zitten. Indien men dus aan dit tempo voortdoet is men dus nog zo'n **100** jaar bezig.

Het tweede luik in de berechting van de Rwandese genocide, het Internationaal Rwanda Tribunaal, werd operationeel in 1996 en sprak 8 vonnissen uit. Alhoewel er toch 47 grote vissen achter de tralies hun proces afwachten is men in Rwanda zelf is men niet onverdeeld gelukkig met het Internationaal Rwanda Tribunaal. Volgens Desforges heerst het gevoel dat het onvoldoende is. "Opnieuw heeft de internationale gemeenschap niet gedaan wat ze moest doen. Er waren onvoldoende middelen op het moment dat men ze nodig had. Maar anderzijds voelt men aan dat er een evolutie bezig is wat als positief bekeken wordt. En het proces in België maakt ook deel uit van deze evolutie."

In de rechtszaal alludeerde Alison Desforges herhaaldelijk op die mensen die hun leven in de weegschaal gooiden om hun Tutsi Rwandese medeburgers te beschermen. Hoopte ze hiermee een boodschap van verzoening naar het Rwandese publiek in de rechtszaal te sturen?

"Laat ik u een verhaal vertellen. Bij me thuis wonen vandaag twee kinderen die de genocide overleefden. Hun vader en jongere zuster werden levend begraven. Drie andere broers en zusters werden gedood door de buur, een vriend van kindsbeen af. De jongen bij me thuis en die buur deden alles tesamen. Het waren twee handen op één buik. Op een dag kreeg hij het telefoonnummer van diens zuster te pakken. Ze woonde in Canada. Hij had haar gebeld, omdat ze een goed mens was en hij haar kende. Ze had hier niks mee te maken. Ik vroeg hem of dat meisje wist wat haar broer gedaan had? Hij dacht van niet en voegde er aan toe dat hij het haar niet zou zeggen. Hij wilde haar niet kwetsen. Een andere

anekdote speelt zich af in Butare tussen twee zussen die de genocide hadden overleefd en een schoonbroer die Hutu was. Een van de zussen was woedend omdat een Hutu dokter in Kigali gearresteerd was. Ze was ervan overtuigd dat het om valse beschuldigingen ging en dat die man niks verkeerd gedaan had. De andere zuster vond dat de enige die zouden mogen oordelen de overlevenden zelf zijn. Alleen zij weten onder welke druk mensen stonden om te doen wat ze deden. De Hutu schoonbroer beaamde dit. Hij wees één van de zusters aan en zei dat hij geweigerd had haar te redden. De vrouw vertelde haar deel van het verhaal. Ik stond voor zijn deur en hij sloeg die voor mijn neus dicht. Maar nu begrijp ik het. De kinderen van onze familie waren bij hem. Het huis was al twee keer aangevallen. Men had hem al onder vuur genomen. Mij verbergen zou snel ontdekt worden. En dan zou iedereen vermoord zijn. Wanneer ik dus zoiets in de rechtbank zeg, denk ik dat heel wat rescapés dit begrijpen. Maar anderen ook helemaal niet."

Hoe Desforges de toekomst van de Rwandese samenleving ziet?

"Ik ben niet optimistisch. Dat was ook mijn antwoord toen dezelfde vraag me tijdens het proces gesteld werd. En van nature ben ik eigenlijk wel een optimist. Veel zal afhangen van hoe het politieke leiderschap evolueert. Maar mensen moeten overleven, en op sommige plaatsen is de strijd tegen de armoede zo alles-overheersend dat dit leidt tot samenwerking. Al is die dan opgelegd door de omstandigheden."

Shaheda Ishaque
21/04/2001

De Sisyphus van '1000 collines'.

Zeven jaar later werkt Vénéranda Mukamudenje er nog steeds aan. Een heuse dagtaak, ware sisyfusarbeid : haar leven als overlevende van de genocide van 1994. Ze werd door Advocaten Zonder Grenzen uitgenodigd om de hoorzittingen van het proces voor het Hof van Assisen bij te wonen. Ze vertelt ons haar indrukken.

In haar dagdagelijks leven werkt Vénéranda Mukamudenje met hart en ziel : één van de meest verspreide drugs is wel degelijk de drug van de hyperactiviteit. Sinds die sombere lente van 1994 is dit haar manier om er zich doorheen te slaan. Ze is voortdurend met twee zaken in de weer. Aan de ene kant is er haar hotel in Butare dat ze met meesterhand leidt, en aan de andere kant is de rechtspraak over de genocide. « Ik moet zelf ook weten wat er nu echt gebeurd is. » Dit levenstempo is natuurlijk moeilijk vol te houden. « Ik weet niet hoe lang ik dit nog zal kunnen volhouden. » Maar Sisyphus ziet licht aan het einde van de tunnel.

Haar bijdrage tot de rechtspraak bestaat in het helpen van de onderzoekers van het Internationaal Tribunaal of van de Rwandese tribunalen bij het verzamelen van getuigenissen. De hele problematiek dus van het samenstellen van dossiers, het vinden van harde bewijzen tegen personen die ervan verdacht worden deel te hebben genomen aan de genocide. In Butare waren de beulen niet noodzakelijk mensen afkomstig uit de streek. Dat maakt het des te moeilijker om ze terug te vinden. Dat is nochtans één van de doelstellingen van de *Association des rescapés du génocide* in Butare waarmee Vénéranda samenwerkt. « Gerechtigheid is enorm belangrijk voor de overlevenden. » Maar wat daaronder verstaan wordt, evolueert met de tijd ...

Vlak na de genocide sprak men over het bestrijden van de straffeloosheid. Later is het woord straffeloosheid plotseling veranderd in iets als « eenheid, verzoening, vergeving ». Dat zijn woorden die met een politiek doel voor ogen uitgesproken worden. Maar, verzekert Vénéranda, het zijn niet de politici die de problemen van de overlevenden zullen oplossen, problemen die enorm persoonlijk zijn ... « Ik hou niet van het woord vergeven. Dat is een woord dat te gemakkelijk uitgesproken kan worden. Moorden is niet zoiets als een stommitieit begaan. Ik kan me niet in de plaats van de slachtoffers verzoenen met de personen die hen vermoord hebben. » Het zijn eerder wraakgevoelens die in de hoofden van de overlevenden spelen, vertrouwt ons Vénéranda grosso modo toe. Gevoelens die moeilijk te beknotten zijn. « Ik verwacht dat de rechtspraak misschien de eer van de mijnen verdedigt. Dat is alles wat ik vraag. » Omdat « je niet teveel moet vragen. De rechtspraak op zich is niet rechtvaardig. Ze is eenvoudigweg wettelijk. »

Verandering

Zeven jaar na die afschuwelijke lente stelt Vénéranda ondanks alles heel wat verbeteringen in Rwanda vast. Ook al blijven de dingen moeilijk voor de overlevenden, die zich steeds in een staat van « morele, psychologische, economische en sanitaire labiliteit » bevinden. Gelukkig bestaan er verenigingen die de weeskinderen en weduwen ondersteunen. « Het is op het niveau van die verenigingen dat de betrokkenen zelf naar een oplossing zoeken. » Op economisch vlak stabiliseren zich de dingen in Rwanda. De slachtoffers werden opnieuw geïnstalleerd en het merendeel heeft een huis. Er wordt een ondersteuningsfondssysteem opgezet in het land. Wat het onderwijs betreft, de scholen zijn open. Natuurlijk zijn er een heleboel

weeskinderen voor wie naar school gaan, moeilijk is . De financiering van hun studies wordt min of meer verzekerd door de Staat, of de dingen bewegen in ieder geval in die zin. Bovendien, op politiek vlak « kunnen we optimistisch zijn ». De infiltranten die van Congo komen worden gegroepeerd. Vele vermoedelijke ‘génocidaires’ zitten in de gevangenis en wachten op hun proces.

Maar de rechtspraak blijft dan weer een zwart punt. « Het gaat niet vooruit. Er bestaat enorm veel corruptie bij de rechters. » Soms gebeurt het bijvoorbeeld dat ze gevangenen vrijlaten in ruil voor hun bezittingen. Op het tribunaal in Arusha, wat betreurenswaardig is, is dat de advocaten van de verdediging soms erg venijnig zijn ten opzichte van de getuigen à charge. « Soms vraag je je af of de getuigen op het proces niet terecht staan. Het is traumatiserend. » De algemene traagheid van de rechtspraak omtrent de genocide roept veel vragen op, stelt Vénéranda. Zoals bijvoorbeeld het risico dat de Rwandese tragedie gebanaliseerd wordt. Of nog, het risico dat men de moed verliest en men beslist de straf van bepaalde ‘génocidaires’ te verkwanzelen of hen amnestie te verlenen. Wat daarentegen positief is, is dat de onderzoekers van Arusha zich enorm afmatten.

Met de *gacaca* denkt men dat de mensen die ter plaatse waren tijdens de gebeurtenissen zullen spreken, zullen getuigen. Eén van de problemen waarmee die participatieve rechtspraak af te rekenen zal krijgen, is het feit dat er streken zijn waar er geen overlevenden zijn. Een onpartijdige *gacaca* zal daar dus onmogelijk zijn. Maar ondanks dit soort problemen, moet men alles proberen : de « klassieke » rechtspraak is te traag op dit moment. « In mijn streek in Butare, hebben er gegroepeerde processen plaatsgevonden die sterk lijken op de *gacaca*. De bevolking van de plek waar de gebeurtenissen zich hebben afgespeeld, werd erbij betrokken. En daar hebben de mensen soms beseft dat iemand in de gevangenis zat, terwijl het iemand anders is die de gruweldaden begaan heeft, waarvan men de eerste persoon beschuldigt. De gevangenen werden in bepaalde gevallen daar ter plaatse vrijgelaten. »

Het proces in België

Aanvankelijk, toen Vénéranda de Belgische onderzoekers heeft ontmoet die hun onderzoek in Rwanda begonnen, was ze sceptisch over wat het eindresultaat van hun werk zou zijn. Onlangs hebben Belgische journalisten zich naar Butare gehaast. Het nieuws over het proces in België verspreidde zich toen over het dorp. En Vénéranda verneemt dat men haar uitnodigt om het proces in Brussel bij te wonen. « Ik was in de zevende hemel. En heel nieuwsgierig om te zien hoe de zaken gingen verlopen. » Na de eerste hoorzitting die ze heeft bijgewoond, is ze teleurgesteld over de jury. Maar hoorzitting na hoorzitting beseft ze dat de feiten duizend keer verteld worden door verschillende sprekers. Ze zegt bij zichzelf dat met al de informatie die gegeven wordt, de juryleden zouden moeten kunnen begrijpen waar het allemaal om gaat. Ook al, wat er ook van zij, « moet je de genocide meegemaakt hebben om ze te begrijpen ».

In Butare weten de mensen dat dit proces plaatsvindt. De intellectuelen die de kranten lezen, spreken erover. Mensen van de universiteit zijn getuigen in het proces. Zelfs de boeren hebben weet van het Belgisch proces. Omdat sommigen van hun dierbaren uitgenodigd zijn om te komen getuigen in Brussel, omdat er op de nationale radiozender over gesproken wordt. In ieder geval, meent Vénéranda, « is dit proces een mooi voorbeeld. Misschien dat er nog andere landen zich nu kunnen mengen in de rechtspraak over de genocide. » Sisyfusarbeid ...

Nicolas De Kuyssche
3 mei 2001.

Beschuldigd van oorlogsmisdaden.

Het is door het lezen van de akte van inbeschuldiging-stelling dat het proces echt van start gegaan is tegen de vier beklaagden die op dit moment voor het Hof van Assisen in Brussel verschijnen. Zoals de aandachtige toeschouwers al gemerkt zullen hebben, worden de vier vervolgd voor het begaan van misdaden die opgenomen zijn in de vier Conventies van Genève en hun bijkomende protocols. Die internationale conventies vormen een groot deel van het internationaal humanitair recht (IHR), dat ook wel het recht van gewapende conflicten of oorlogsrecht genoemd wordt.

Wat is het internationaal humanitair recht?

Het is Henri Dunant die de aanzet tot het ontstaan van het moderne internationaal humanitair recht gegeven heeft. Geschokt door wat hij gezien had op het slagveld van Solferino (Noord-Italië 1859) en door de doodstrijd van zoveel gewonde soldaten die aan hun lot overgelaten werden, stelde Henri Dunant voor om een organisatie op te richten die in staat zou zijn om hulp te bieden aan gewonden (het Rode Kruis zou geboren worden), en dat de Staten een internationaal verdrag zouden sluiten om op die manier de bescherming van de gewonden op het slagveld te verzekeren: de eerste Conventie van Genève zou ondertekend worden.

In 1949 werden de vier Conventies van Genève aangenomen die vandaag de dag nog van kracht zijn. Elke conventie behandelt de bescherming van een categorie van personen die niet of niet meer aan de vijandigheden deelneemt (de gewonden en de zieken van de strijdkrachten, de krijgsgevangenen en de burgers in tijden van oorlog).

Vandaag de dag zijn bijna alle Staten verdragspartij bij de Conventies van Genève van 1949 die – aanvaard door de volledige internationale gemeenschap – een waar universeel karakter hebben verworven.

De essentie van het humanitair recht kan je in vier hoofdprincipes samenvatten :

- Mensen die niet deelnemen of niet meer deelnemen aan de vijandelijkheden moeten gerespecteerd worden, beschermd worden en op een menswaardige manier behandeld worden. Ze moeten zonder enige vorm van discriminatie de nodige hulp krijgen.

- Gevangen genomen strijders en andere mensen die van hun vrijheid beroofd werden, moeten op een menswaardige manier behandeld worden. Ze dienen beschermd te worden tegen alle vormen van geweld en in het bijzonder tegen foltering. Als ze gerechtelijk vervolgd worden, moeten ze kunnen genieten van de fundamentele garanties van een eerlijk proces.

- Het recht van de oorlogvoerende partijen om in een gewapend conflict de oorlogsmethoden of -middelen te kiezen, is niet onbeperkt. Het is verboden overbodig lijden en onnodige verwondingen te veroorzaken.

- Om de burgerbevolking te sparen, moeten de strijders onder alle omstandigheden een onderscheid maken tussen de burgerbevolking en bezittingen van de burgers enerzijds en militaire doelwitten anderzijds. Noch de bevolking als dusdanig, noch de

burgers of de bezittingen van de burgers mogen het doelwit zijn van militaire aanvallen.

In de loop der tijd hebben de ontwikkeling van nieuwe technologieën, het verschijnen van nieuwe soorten van conflicten (nationale bevrijdingsoorlog, etnische en religieuze conflicten) en de wil om het internationaal humanitair recht te respecteren, de internationale gemeenschap ertoe gebracht over nieuwe verdragen te onderhandelen en nieuwe verdragen aan te nemen. Bij wijze van voorbeeld, kunnen we de volgende verdragen aanhalen : de bijkomende protocols van de Conventie van Genève in 1977, de Conventie over de bescherming van vluchtelingen en ontheemden binnen de grenzen van één land, de Conventie over het verbod op chemische en bacteriologische wapens en, nog meer recentelijk, het verdrag van Ottawa van 1997 over het verbod op anti-persoonsmijnen.

Het is duidelijk dat de regels van het internationaal humanitair recht niet spontaan door alle partijen in een conflict nageleefd worden. Om de naleving van die regels te verzekeren, moeten er twee types van actie overwogen worden: het bekendmaken van die regels bij de betrokken personen (dat is één van de doelstellingen die het Rode Kruis nastreeft) en het bestraffen van de schending van die regels.

Waarom worden de vier beklaagden vervolgd voor misdaden die zijn opgenomen in de Conventies van Genève?

In de loop van de Rwandese genocide in 1994 zijn honderdduizenden slachtoffers omgekomen, werden universeel erkende humanitaire principes met voeten getreden, werden internationale wetten geschonden en werden er misdrijven begaan, die dus vervolgd en berecht moeten worden.

Door verdragspartij bij de Conventies van Genève te worden, hebben de Staten zich ertoe verbonden de nodige wetgevende maatregelen te nemen om de mensen te kunnen bestraffen die schuldig werden bevonden aan ernstige schendingen van die Conventies. De Staten worden ook geacht zelf de personen te vervolgen die van ernstige schendingen van die verdragen verdacht worden, of hen voor vervolging uit te leveren aan een andere Staat. Met andere woorden, de daders van ernstige schendingen

– de oorlogsmisdadigers – moeten altijd en overal vervolgd worden en die verantwoordelijkheid komt aan de Staten toe.

Over het algemeen is het strafrecht van een Staat enkel van toepassing op misdrijven die begaan werden op zijn grondgebied of door zijn onderdanen. Het internationaal humanitair recht gaat verder door van de Staten te eisen dat ze alle personen die ernstige misdrijven gepleegd hebben, opsporen en bestraffen, ongeacht hun nationaliteit of de plaats van het misdrijf. Dit principe van de zogenaamde universele bevoegdheid is essentieel om een efficiënte bestraffing van ernstige schendingen te kunnen garanderen. Door de wet van 16 juni 1993 is België een verplichting nagekomen die het land had aangegaan door verdragspartij bij de Conventies van Genève en de bijkomende protocols te worden. Diezelfde wet werd in 1999 uitgebreid tot het bestraffen van misdaden tegen de mensheid en van genocide, los van het bestaan van een gewapend conflict.

Het is dus, omdat men van mening was dat de misdrijven die de vier beklaagden ten laste worden gelegd, begaan werden in het kader van een gewapend conflict en omdat het constitutief ging om ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht, dat de Belgische rechters zich bevoegd verklaard hebben om deze zaak te vervolgen.

Vervolgingen van die aard kunnen ook gebeuren door een internationale instantie. We kunnen natuurlijk de twee internationale ad hoc tribunalen aanhalen voor ex-Joegoslavië en voor Rwanda, die respectievelijk in 1993 en in 1994 door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties opgericht werden om de oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid te kunnen vervolgen die in het kader van die conflicten begaan werden. We mogen zeker niet vergeten te herinneren aan het feit dat op 17 juli 1998 een diplomatieke conferentie die door de Verenigde Naties in Rome werd samengeroepen, het statuut van het Internationaal Strafhof heeft aangenomen. Het is de eerste keer in de geschiedenis dat een internationaal permanent hof bevoegd is om misdaden te berechten die niet alleen tijdens internationale gewapende conflicten begaan werden, maar ook tijdens niet-internationale gewapende

conflicten. Het feit dat het Strafhof bevoegd is om dergelijke misdrijven te vervolgen, verandert niets aan de verplichting van de Staten die verdragspartij zijn om oorlogsmisdadigers voor hun eigen nationale rechtbanken te vervolgen. De Belgische wet van 1993 zal dus steeds van toepassing blijven, zelfs wanneer het Internationaal Strafhof een aanvang heeft genomen met haar taken.

Wat is een oorlogsmisdaad?

Onder oorlogsmisdaden verstaat men over het algemeen de ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht of, om de traditionele terminologie te gebruiken, de ernstige inbreuken op het gemene oorlogsrecht, ongeacht de aard van het conflict. Momenteel wordt er binnen het voorbereidend Comité van de Verenigde Naties voor de oprichting van een Internationaal Strafhof gewerkt aan een universeel aanvaarde lijst van alle oorlogsmisdaden. Worden met name beschouwd als oorlogsmisdaden, aanvallen tegen personen die niet of niet meer aan de vijandigheden deelnemen (gewonde strijders, zieken, krijgsgevangenen, burgers, ...). Bijvoorbeeld:

- * moord met voorbedachte rade;
- * foltering of onmenselijke behandelingen;
- * het feit opzettelijk groot lijden te veroorzaken;
- * het feit zware aanslagen te plegen op de fysieke integriteit of op de gezondheid;
- * het feit de burgerbevolking te onderwerpen aan een aanval;
- * de deportatie of illegale verplaatsing van volkeren
- * het gebruik van verboden wapens of verboden oorlogsmethoden (chemische, bacteriologische of brandstichtende wapens);
- * het onrechtmatig gebruik van het symbool van het Rode Kruis, de Rode Halve Maan of andere beschermende symbolen;
- * het plunderen van publieke of privé-goederen.

Interessant om weten is dat het Internationaal Tribunaal voor het voormalige Joegoslavië erkend heeft dat het begrip oorlogsmisdaad ook de ernstige schendingen omvat die tijdens binnenlandse conflicten begaan werden, terwijl het conventioneel recht die normaal gezien enkel aanvaardt in het kader van internationale gewapende conflicten.

Renaud Galand
Rode Kruis België

De Rwandese wet van 30 augustus 1996

Een rechtspraak die niet tekort is geschoten...

Op 30 augustus 1996 werd in Rwanda de wet gestemd, die toeliet de verdachten van deelname aan de genocide en de slachtingen van 1994 te berechten. Om de verantwoordelijkheden van de betrokken personen beter te onderscheiden, voert deze wet vier categorieën van beklaagden in. De organisatoren van de genocide en de slachtingen, de “grote moordenaars” en de mensen die misbruik hebben gemaakt van hun gezagspositie, behoren tot de eerste categorie. De twee categorie telt de “toevallige moordenaars”. De daders van opzettelijke slagen en verwondingen maken deel uit van de derde categorie. Tot slot, vormen plundering, diefstal en vernielingen de vierde categorie. Iedere categorie heeft haar eigen strafmarge. Enkel « categorie 1 » riskeert de doodstraf. De mensen van de tweede categorie kunnen tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld worden. Die van de vierde categorie moeten een overeenkomst voor schadevergoeding met hun slachtoffers vinden. Bij gebreke, riskeren ze een voorwaardelijke straf waardoor ze een gevangenisstraf ontlopen.

De wet voorziet eveneens een bevoorrechte regeling, met flinke strafverminderingen, voor de beschuldigen die hun misdaden en de omstandigheden waarin ze gepleegd werden, bekennen.

Destijds kampte het land met een verschrikkelijk tekort aan juristen. Een honderdtal mensen, die minstens een middelbaar diploma op zak hadden, werden in zes maanden tijd opgeleid om de zware verantwoordelijkheid te dragen om diegene te veroordelen die door de bevolking de « genocidenvoerders » genoemd werden... De gevangenen herbergen heel wat mensen die verdacht worden van betrokkenheid bij de genocide en de slachtingen. In dit kleine land van zeven miljoen inwoners, even groot als België, schommelt de gevangenisbevolking vandaag de dag nog rond de honderd vijftien duizend mensen. Dat is enorm ...

Bij de opening van het eerste proces in december 1996, is de zittingszaal overvol. Er hangt een uiterst gespannen sfeer. De rechters en de advocaten¹ zijn doodsbang. De verdachten, net als alle andere gevangenen in het roze gekleed, eveneens ...

De eerste processen waren ronduit verschrikkelijk. Het ontbrak de onervaren rechters aan zelfvertrouwen. Tegenover de grote aanwezigheid van de slachtoffers en afgevaardigden van de verenigingen voor overlevenden, stelden de familieleden van de gevangenen zich discreet op. Er was enorm veel moed voor nodig om à décharge te getuigen... Elders, en met name in het noordwesten van het land waar de gewapende bendes nog terreur zaaiden, vreesden de getuigen à charge voor hun leven ... Omdat ze gesproken hebben of om te voorkomen dat ze spreken weten we, dat zowel getuigen à charge als à décharge en overlevenden verdwenen zijn. In de loop van de tijd, zijn de zaken gekalmeerd. De druk op de rechters nam af. De processen werden geleidelijk serener. De rechters werden strijdvaardiger en aarzelden steeds minder om hun gezag te doen gelden, om bij twijfel extra onderzoeken in te stellen, om zowel getuigen à decharge als à charge te verhoren, en om zich op het terrein te verplaatsen ... Wanneer we vandaag de zittingen bijwonen, of we de veroordelingen lezen, kunnen we de zorg van de zoektocht naar de waarheid die uit het werk van de rechters voortvloeit onmogelijk over het hoofd zien. Net als hun geduld trouwens. Urenlang luisteren ze naar getuigenissen van eenvoudige mensen die vaak de grootste moeite hebben om een samenhangend verhaal te vertellen.

Veelzeggende cijfers

Deze evolutie is zeer goed in de statistieken waar te nemen. 304 personen werden het eerste jaar in 1997 berecht. 108 personen kregen de doodstraf² (meer dan 33 %). 103 personen kregen levenslang. Slechts 17 personen, hetzij ongeveer 6%, werden vrijgesproken.

Een sprong van drie jaar in de tijd, illustreert de afgelegde weg. In het jaar 2000, werden 983 personen berecht. 10% van hen kregen de doodstraf, 33 % levenslang en 21 % werd vrijgesproken.

Wil dit zeggen dat de veroordeling van de mensen in 1997 te licht gebeurde? We mogen niet te snel onze conclusies trekken. In het begin hebben de

parketten talrijke gevallen aan de rechtbanken voorgelegd, waarvoor er vele bewijzen à charge waren en het onderzoek makkelijker was. We moeten ook niet in een buitenwereldse houding vervallen. Ook vandaag de dag gebeurt het nog dat de zittingen snel afgehandeld worden en het vonnis haastig wordt uitgesproken. Sommige rechtbanken hebben nog altijd moeite met het principe dat zegt dat twijfel in het voordeel van de verdachte pleit. Anderen leiden hun zittingen met een strengheid, die in de keuze van het vonnis tot uiting komt, maar niet in de manier waarop het vonnis wordt samengesteld. Desalniettemin, kunnen we zeggen, dat vandaag de dag zo'n vijfduizend personen in de loop van over het algemeen bevredigende processen, werden veroordeeld. Denkende aan de verschrikkelijke geschillen waarmee ze belast zijn, en aan hun materiële en financiële omstandigheden, verdient dit resultaat alle respect.

Aan hun lot overgelaten slachtoffers

Helaas, moeten we deze balans nuanceren. Wat de vergoeding van de slachtoffers betreft, is het resultaat inderdaad erbarmelijk te noemen. Het is niet enkel de fout van de rechters, verre van dat. Tastend in de ingewikkelde stof van de verantwoordelijkheid en het bepalen van de schade en de vergoedingen, hebben de rechters zeer contrastrijke beslissingen genomen ... die soms zeer weinig juridisch waren. De evaluatie van de morele schade door het verlies van een familielid was naar gelang de rechtbanken soms vijfmaal zo hoog. De Staat, regelmatig aansprakelijk gesteld voor de rechtbanken, is ongewoon afwezig en stil gebleven. Toch werd de Staat alleen al in het jaar 1998, veroordeeld tot het betalen van bedragen die zijn jaarbudget overschrijden ! Bovendien, lijkt het niet dat één enkele rechterlijke beslissing tegen de Staat of tegen een veroordeelde werd uitgevoerd (ook al is het waar dat de meeste onder hen extreem arm zijn)! De afwezigheid van de wet die de materie en het zwijgen van de Staat regelt, hebben ertoe bijgedragen dat de slachtoffers zich in de steek gelaten voelen. We kunnen alleen maar hopen dat het Gacaca-systeem hier enige verandering in zal brengen...

Ook moet erkend worden, dat de Rwandese rechtspraak inzake de genocide en de slachtpartijen ook in andere opzichten zwak is, tenminste als we ons op de internationale criteria baseren. Een voorbeeld : de overgrote meerderheid van de gevangenen zit al sinds vier tot zes jaar vast, zonder terecht te worden, noch zelfs maar voor de rechter te zijn verschenen om

de noodzaak van hun gevangenschap in afwachting van het proces te onderzoeken. Maar hoe kan het ook anders ? De menselijke en financiële middelen zijn verschrikkelijk beperkt en een massale vrijlating zou chaos veroorzaken ...

Bekentenissen : teleurstellende resultaten.

We hebben de mogelijkheid aangehaald die de wet biedt om een aanzienlijke strafvermindering te krijgen, als de verdachte aanvullende bekentenissen doet op de door hem gepleegde daden en op de omstandigheden waarin deze gebeurden. Tot in 1998, waren de resultaten teleurstellend. Slechts 16% van de verdachten maakten gebruik van de bekentenisprocedure. Rond de maand juni 1998, ontstonden heuse golven van bekentenissen in meerdere gevangenissen in het land. Was dit te danken aan de elektroshock van de openbare executies van de maand april ? Of het verwachte effect van de, destijds verdubbelde, informatiecampagnes ? We weten het niet. Wat we wél weten is dat deze opwelling niet lang heeft geduurd. De parketten hebben deze bekentenissen niet snel genoeg kunnen optekenen en controleren, noch de rechtbanken deze kunnen berechten. De overgrote meerderheid van de ongeveer veertig duizend gevangenen die voor bekentenis hadden gekozen, zitten nog altijd in de gevangenis.

Een rechtspraak die niet tekort is geschoten...

De rechtspraak in Rwanda heeft niet tekort geschoten, maar heeft ook niet de verwachte doelstellingen bereikt. Slechts 3% van de gevangenen werden in vier en een half jaar terecht. De slachtoffers zijn nog altijd niet als individueel erkend en ze zijn bitter. Van verzoening is voorlopig geen sprake en het sociaal dialoog is vastgelopen. We kunnen het gerecht niet de onmogelijke taak opleggen om « het sociaal weefsel » te herstellen. Daarentegen mogen we van het gerecht wél de individualisatie van de verantwoordelijkheden in een samenleving, die wordt gekenmerkt door het gevoel bij een of andere gemeenschap te horen, verwachten, net als de erkenning van de slachtoffers en het einde van de straffeloosheid... Dat zijn de noodzakelijke voorwaarden voor de hervatting van de sociale dialoog. Zonder de enige te zijn, is een van de oorzaken van deze relatieve mislukking van het gerecht - ondanks de toewijding en de energie van magistraten, ambtenaren en ministers - dat het niet heeft kunnen rekenen op een eerlijke en massale steun van de hele regering en de hoogste autoriteiten van het land.

De "Gacaca", een veelbelovend rechtssysteem

Vandaag zijn alle blikken gericht op de 6^e Kamer van het Hooggerechtshof, belast met de organisatie en de uitvoering van het "Gacaca gerecht". Gacaca is een nieuw aanvullend rechtssysteem dat de actieve deelname van enkele tweehonderd vijftig duizend burgers vereist, om de verdachten onder en door de bevolking te berechten, of liever gezegd «ter discussie te stellen». Dit systeem maakt ons bang, maar is tegelijkertijd een gigantische uitdaging. Een vertrouwensdaad tegenover de bevolking, die een heilzame schok kan veroorzaken. Maar hierbij moet, nog meer dan bij de klassieke rechtspraak, de hele regering het initiatief steunen ...

Wordt vervolgd

Kigali
Daniel de Beer

¹ Eind 1996, was er slechts een handjevol Rwandese advocaten, die zich zeer terughoudend opstelden om zich met de geschillen van de genocide en de slachtpartijen in te laten. De verdediging werd door de Belgische, Franse, Beninse, Kameroense, Mauritaanse, Nigeriaanse, Malinese «Advocaten Zonder Grenzen» verzekerd. Het was onmogelijk om alle verdachten, of alle slachtoffers te verdedigen. Maar het merendeel heeft tenminste gebruik kunnen maken van de diensten van een advocaat. De eerbiedige, maar vastberaden aanwezigheid van deze advocaten was een grote hulp voor de rechters. Ze hebben er enorm toe bijgedragen opdat de rechters iedere dag de wet, de procedures, de eisen verbonden aan het strafbewijs, de verplichtingen die de zorg om de rechten van de verdediging te respecteren met zich meebrengt. etc., beter beheersen.

² Op 24 april 1998 werden 33 mensen in het openbaar geëxecuteerde. De overheid verzekerde informeel dat er geen andere zouden komen. We hopen dat deze belofte zal gehouden worden ...

Commentaar overbodig ...

"Ik werd door de twee zonen van T gedood; D is gestorven in het huis van zijn schoonvader, gedood door A; de moeder van H werd gedood door V die haar uit het huis van M had verdreven; V heeft ook de moeder van C en de oude dame die bij Z leefde gedood; na drie weken zijn ze de voordeur komen intrappen en hebben ze de oude dame meegenomen, die zich bij O had verstopt om haar in haar eigen huis te doden." "Met een microfoon riep de verdachte de bevolking op om de Tutsi-vijand op te jagen". "De verdachte en zijn metgezellen hebben zoveel gedood dat ze ruzie maakten over hoe ze de vuiligheid, de lichamen die het terrein van de winkel bezaaiden, moesten opruimen". "De slachting werd gepland, want zij vond na de vergadering van de priesters en de gemeentelijke autoriteiten plaats. Tijdens de vergadering hebben ze het idee van de bulldozer gevonden. Hiermee gingen ze de kerk verpletteren, bovenop de 2000 mensen, want 2000 was te veel". "Een arts is gekomen met een baby in de hand. Hij heeft de zieke soldaten bij hem geroepen en hen gezegd dat het de baby van een Tutsi-vrouw was. Ze hebben de baby vastgepakt en hem net zolang met z'n hoofd tegen de muur geslagen totdat het uiteen barstte".

"De genocide heeft plaatsgevonden, omdat het bevel van hogerhand werd gegeven en dat bevelen zonder omwegen moeten worden uitgevoerd." De verdachte legt uit dat hij de misdaden heeft gepleegd, omdat hij op de radio de bevelen had gehoord en dat hij zo de richtlijnen van de autoriteiten heeft opgevolgd."

"In de groep hebben sommigen geprobeerd mensen te redden en zijn er in geslaagd, ondanks het feit dat ze geen enkele macht hadden." "De arts heeft hen vinnig geantwoord dat er geen Tutsi's in het ziekenhuis waren. Er waren slechts zieken." "Hij gaf ze klappen met de machete, maar zonder ze te doden, opdat ze niet bij hem zouden komen waar hij zijn burens had verborgen." "Hij heeft haar verstopt en kwam haar vaak geruststellen."

(Fragmenten uit vonnissen van Kigali, Kibungu, Cyangugu, Nyamata, Butare, Gikongoro, Butare...)